

પ્રસ્તાવના
મરતબંડનો સરળ દત્તિહાસ.

(ધોરણ ૫ માં માટે)

રચનાર,
મણિલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય,
બુક્સેલર—પેટલાદ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
મણિલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય,
બુક્સેલર—પેટલાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન છે).

આવૃત્તિ ૧ લી.

પ્રત ૨૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૩.

સને ૧૯૧૭.

શ્રી “સત્યનારાયણ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પટેલ મોતીલાલ
મળીદાસે છાપ્યા. ડે. પાનાભાઈની વાલી-અમદાવાદ.

કિંમત રૂ. ૦-૨-૦.

જથ્થાબંધ લેનારને સારું કમીશન આપવામાં આવશે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૭૧૦૪

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૧૦૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ લાવ તખ્તનો સમ્પર્કનિશાસ

વિષય મે ૩૫૫ : ૮૪૩ : ૮૪૩ : ૩.૫

ધારણ પાંચમા માટે પ્રશ્નોત્તર રૂપે

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ.

પ્ર૦ હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ હિંદમાં પ્રથમ અનાર્ય લોક રહેતા, તેઓ જંગલી અવસ્થામાં હોઈ ઝાડ, પ્રેત, પથર વગેરેને દેવ તરીકે માનતા. તેમની પછી મધ્ય એશિયામાંથી ગોરા, ઉંચા, બળવાન અને સુધરેલા લોકો આવ્યા, તેઓ આર્ય નામથી ઓળખાયા. તેમણે અનાર્યો સાથે લડાઈઓ કરી તેમનો મુક્ક જીતી લીધો, અને તેમને કુંગરમાં હાંકી કાઢ્યા, અને જંગલો વગેરે કાપી નાખી જમીન ખેતીના ઉપયોગમાં લીધી. આ આર્યપ્રજા સુધરેલી હોવાથી વિદ્યાકળા અને હુન્નર ઉદ્યોગમાં આગળ વધી. વળી કામની વહેંચણી કરી ચાર જ્ઞાતિ બાંધી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર. તેમાં (૧) બ્રાહ્મણોએ વિદ્યાજ્ઞાન મેળવી ખીજ કામને વિદ્યા આપી હાંશીઆર બનાવવાનું તથા યજ્ઞ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયા કરાવવાનું કામ પોતાને માથે રાખ્યું. (૨) ક્ષત્રિય, જેઓ શરીરે બળવાન અને લડવૈયા હતા તેમણે દુશ્મન તથા ચોરથી દેશનું તથા પ્રજાનું રક્ષણ કરવા માંડ્યું. (૩) વૈશ્ય—ખેતી, વેપાર તથા હુન્નર ઉદ્યોગથી અનાજ તથા દ્રવ્યો પાજાર કરી સર્વનું ભરણપોષણ કરવાનું કામ પોતાને હસ્તક લીધું. આ ત્રણ જ્ઞાતિ આર્યોની બનેલી હતી તેમને જનોઇ પહેરવાનો તથા યજ્ઞ વગેરે ધર્મ ક્રિયામાં છુટથી ભાગ લેવાનો હક

હતો તેથી તેઓ દિવ્જ કહેવાયા. (૪) શદ્ર જે અનાયો તામે થયા હતા તેમની આ ચોથી જ્ઞાતિ ખની. તેમને જનોઈ પહેરવાનો અગર ધાર્મિક ક્રિયામાં ભાગ લેવાનો અધિકાર ન હતો, તેમને ફક્ત દિવ્જોની સેવા ચાકરી કરવાનું કામ હતું. તે બદલ દિવ્જો તેમનું ભરણપોષણ કરતા. બ્રાહ્મણોએ પોતાની હોંશીઆરીથી સર્વ જ્ઞાતિઓમાં શ્રેષ્ઠતા મેળવી. વેદ, ગીતા, ઉપનિષદ, બ્રાહ્મણ ગ્રંથો વગેરે ધર્મ પુસ્તકો લખ્યા એટલુંજ નહિ પણ રાજ્ય તથા પ્રજાએ વર્તવાના કાયદાનાં પુસ્તકો લખ્યાં. વળી માણસે પોતાની જીંદગીમાં કયે વખતે કયાં કામ કરવાં તે સમજાવવા માટે જીંદગીના ચાર આશ્રમ બાંધ્યા. (૧) બ્રહ્મચર્યાશ્રમ—વિદ્યા મેળવવાનો સમય, (૨) ગૃહસ્થાશ્રમ—વિદ્યાનો સદુપયોગ કરી સંસાર વ્યવહાર ચલાવવાનો સમય, (૩) વાનપ્રસ્થાશ્રમ—વનમાં રહી ઇશ્વરભક્તિ કરવાનો સમય, (૪) સન્યસ્તાશ્રમ—ક્ષણભંગુર સંસારની માયામાંથી કેવળ પરમાત્માપ્રતિ મન જોડવાનો સમય. બ્રાહ્મણોએ આવી રીતે પોતાના જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરી આર્ય પ્રજાનો સંસાર વ્યવહાર સરળ કરી આપ્યો. ક્ષત્રિયોએ પોતાની ફરજ ઊત્તમ પ્રકારે બજાવી પ્રજાનો સારી રીતે પ્રેમ મેળવ્યો. તે સમયમાં રામ, હરિશ્ચંદ્ર, જનક, યુધિષ્ઠિર, નળ, શ્રીકૃષ્ણ, ચંદ્રગુપ્ત, અશોક, શિલાદિત્ય, વિક્રમ, ભોજ વગેરે રાજાઓએ પોતાની ફરજ સારી રીતે બજાવી પ્રજાને એવી સંપૂર્ણ સુખી કરી કે હજુ પણ પ્રજા તેમના યશોગાન કરે છે, પણ આગળ જતાં રજપુત રાજાઓના માંહોમાંહોનાં કુસંપને લીધે ઇ. સ. ૧૧૯૩માં પાણીપતના મેદાનમાં દીલ્હીના શરવીર રાજા પૃથ્વીરાજ ચોહાણને હરાવી મુસલમાન સરદાર શાહબુદ્દીન ગોરીએ દિલ્હીનું રાજ્ય લઈ લીધું, અને

દિલ્હીનો કારભાર પોતાના કુતુબુદ્દીન નામના સરદારને સોંપ્યો, પણ શાહુદ્દીન ઇ. સ. ૧૨૦૬માં મરણ પામ્યો, એટલે કુતુબુદ્દીન સ્વતંત્ર થયો, અને મુસલમાની રાજ્યની હીંદમાં સ્થાપના કરી.

પ્ર૦ દિલ્હીની ગાદીએ કયા કયા પઠાણવંશ થયા ?

ઉ૦ ગુલામવંશ, ખીલજીવંશ, તખલખવંશ, સૈયદવંશ અને લોદીવંશ.

પ્ર૦ ગુલામવંશની જાણવા લાયક હુક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ વંશની કુતુબુદ્દીને ઇ. સ. ૧૨૦૬ માં સ્થાપના કરી. તેણે દિલ્હીની પાસે કુતુબ મિનારો બંધાવ્યો. આ વંશમાં અહમદશાહ, રજાઆબેગમ, નાસીરુદ્દીન, ગ્યાસુદ્દીન અને કૈકુબાદ બાદશાહો થયા. દિલ્હીની ગાદીએ રાજ કર્તા સ્ત્રી તરીકે ફક્ત રજાઆબેગમ એકલીજ થઈ છે. નાસીરુદ્દીન ફકીરી ચાલનો હતો. છેલ્લા બાદશાહ કૈકુબાદને મારી નાખી ખીલજી લોકોનો સરદાર જલાલુદ્દીન બાદશાહ થયો.

પ્ર૦ ખીલજીવંશની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ જલાલુદ્દીને આ વંશની ઇ. સ. ૧૨૯૦ માં સ્થાપના કરી. જલાલુદ્દીન, અલ્લાઉદ્દીન, મુબારક અને ખુશરૂદ્દીન. આ વંશમાં બાદશાહો થયા. આ વંશના તમામ બાદશાહોએ પોતાનાથી આગળના બાદશાહનાં ખુન કરી ગાદી મેળવી છે. જલાલુદ્દીન બાદશાહ અતિશય દયાળુ હતો. અલ્લાઉદ્દીન ખુની હોઈ તેણે ધર્મીધ-પણાથી પોતાના તાબાની હિંદુ પ્રજાને ધણું દુઃખ દીધું. ખુશરૂદ્દીન જાતિનો હતો પણ રાજ્યલોભથી મુસલમાન થયો હતો. તેને મુસલમાની ધર્મ ઉપર તિરસ્કાર હોવાથી ગાદી મળ્યા પછી તે ધર્મનું અપમાન કરવા લાગ્યો, આથી પંજાબના મુખ્ય ગાજીદીને

ઇ. સ. ૧૩૨૦માં તેને મારી નાખી ખીલજીવંશની આખર આણી અને તથાખવંશની સ્થાપના કરી.

૩૦ તથાખવંશની જાણવા લાયક દ્રૂંક હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ વંશમાં ગાજીખાં (ગ્યાસુદ્દીન,) મહમદગાંડો (જુમાખાં), શીરોજશાહ, મહમદખીજો વગેરે બાદશાહ થયા. મહમદ ગાંડો વિદ્વાન હોવા છતાં પોતાની અક્કલ સીધે રસ્તે વાપરી શક્યો નહિ તેથી તે ગાંડો કહેવાયો. તેના વખતમાં ઇ. સ. ૧૩૪૭માં ગુલબર્ગ (વરંગુળ) માં હસનગંગુએ બ્રાહ્મણી રાજ્યની સ્થાપના કરી, તેમજ બંગાળા માળવા વગેરે રાજ્યો સ્વતંત્ર થયાં. તેના અવિચારીપણાથી પ્રજાને ઘણું દુઃખ વેઠવું પડ્યું. શીરોજશાહ બાદશાહની ઉત્તમ રાજનીતિને લીધે પ્રજા ઘણી સુખી થઈ તેથી સર્વ પડાણ રાજાઓમાં તે ઘણો ઉત્તમ બાદશાહ કહેવાયો. ખીજ મહમદના વખતમાં ઇ. સ. ૧૩૯૮ માં સમર્કંદનો મોગલ બાદશાહ તૈમુરલંગ ચઢી આવ્યો. તેણે ગામ બાળ્યાં, લુટયાં અને પ્રજાની કતલ કરી વાવાઝોડાની માફક તોફાન કરી ચાલ્યો ગયો. આ વંશ ઇ. સ. ૧૩૨૫ થી ઇ. સ. ૧૪૧૨ સુધી ચાલ્યો. છેલ્લા બાદશાહ પાસેથી ખીજરખાં સૈયદે ઇ. સ. ૧૪૧૪ માં રાજસત્તા લઈ લીધી.

૩૦ સૈયદવંશની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ વંશમાં ખીજરખાં, મુબારક અને અલ્લાઉદ્દીન નામના બાદશાહ થયા. છેલ્લા બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીનના રાજ્યની હદ છેક દિલ્હી સુધી આગળ જવાથી રાજપાટ બહીલોલખાં લોદીને સોંપી પોતે જુદાયનમાં રહેવા ગયો. આ રાજ્ય ઇ. સ. ૧૪૧૪ થી ઇ. સ. ૧૪૫૦ સુધી ચાલ્યું.

૫૦ લોદીવંશની હકીકતનું કુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ વંશમાં બહીલોલખાં, સિકંદર ધર્માધ અને ઇબ્રાહીમ બાદશાહ થયા. બહીલોલખાંએ હોશીઆરીથી રાજ્ય વધાર્યું સિકંદર ન્યાયી પણ ધર્માધ હોવાથી હિંદુ પ્રજાને ધણું દુઃખ વેડવું પડ્યું, તેના વખતમાં આગ્રામાં ગાદી થઈ, નાનકપંથ નીકળ્યો અને પોર્ટુગીઝો હિંદમાં આવ્યા. છેલ્લો બાદશાહ ઇબ્રાહીમ અવિચારી ને ઉતાવળીઓ હોવાથી તેના સરદારો નાખુશ થયા, તેથી પંજાબના સુબા દોલતખાંએ કાબુલથી મોગલ બાદશાહ બાબરને હિંદ જીતવા ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં તેડાવ્યો. તેણે પાણીપતના મેદાનમાં ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં ઇબ્રાહીમ લોદીને હરાવી લોદી અને પઠાણવંશની આખર આણી મોગલવંશની સ્થાપના કરી.

૫૦ મોગલવંશ સ્થાપન થતા પહેલાં હિંદમાં કયાં કયાં રાજ્ય જાણુવા લાયક હતાં ?

ઉ૦ બ્રહ્મણી, ચેરા, ચોલા, પાંડ્ય, વિજયનગર દક્ષિણમાં અને બંગાળા, માળવા, ગુજરાત, જુવાનપર, સિંધ, કાશ્મીર અને રજપુત સંસ્થાન ઉત્તર હિંદમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય હતાં.

૫૦ ઉપર જણાવેલાં સ્વતંત્ર રાજ્યોની જાણુવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ બ્રહ્મણી રાજ્ય ઇ. સ. ૧૩૪૭ માં હસનગંજીએ વરંગુળમાં સ્થાપ્યું. તેના આગળ જર્તા કુસંપને લીધે પાંચ ફાંટા પડ્યા. (૧) આદિલશાહી ૧૪૮૯ માં સ્થાપન થઈ ઇ. સ. ૧૬૬૮ માં ઔરંગઝેબે જીત્યું. (૨) કુતુબશાહી ૧૫૧૨ માં સ્થાપન થયું. તે ઇ. સ. ૧૬૮૮ માં ઔરંગઝેબે જીત્યું. (૩) નિજમશાહી ૧૪૯૦ માં સ્થાપન થયું તે ૧૫૭૨ માં જોડાઈ ગયું. (૪) ઇમાદશાહી ૧૪૮૪ માં સ્થાપન થયું, ૧૬૮૮ માં ઔરંગ-

જેએ હતું. (૫) ખરીદશાહી ૧૪૯૮માં સ્થાપન થયું, અને ૧૬૫૭માં ઔરંગજેએ હતું.

થેરા રાજ્ય ઇ. સ. ૨૮૮ માં સ્થાપન થયું તેની રાજધાની તાલકંદ નગરમાં હતી તે ઇ. સ. ૬૦૦ સુધી ચાલ્યું. ચોલા રાજ્ય ઇ. સ. પૂ. ૩૫૦ માં સ્થાપન થયું. તેની રાજધાની તાંજેરમાં હતી. તે ઇ. સ. ૧૪ માં સૈકામાં પડી ભાંગ્યું. પાંડ્ય રાજ્ય ઇ. સ. પૂ. સાતમા સૈકામાં સ્થાપન થયું. તેની રાજધાની મધુરામાં હતી. આ રાજ્યની ઇ. સ. ૧૩૦૪ માં મલેક કાકુરે આખર આણી પણ ફરીથી તે સ્વતંત્ર થયું તે અઢારમા સૈકામાં નાશ પામ્યું. આ રાજ્યની ગાદીએ જોટલા રાજા થયા તેટલા યુરોપખંડના કોઈ પણ રાજ્યની ગાદીએ થયા નથી. વિજયનગર ઇ. સ. ૧૧૧૮ માં સ્થાપન થયું. તેની રાજધાની વિજયનગરમાં હતી. તેનો ઇ. સ. ૧૫૬૫ તાલી-કોટના સંગ્રામમાં સંપીલા મુસલમાનોએ આખર આણી. ખંગાળા ૧૩૫૦ માં સ્થાપન થયું તેની રાજધાની ગૌડમાં હતી. તે ફકરફીને સ્થાપ્યું. આ રાજ્યને ૧૫૭૬ માં અકબરના સરદાર દાઉદે હતું. ગુજરાત જાફરખાંએ ઇ. સ. ૧૩૦૩ માં સ્થાપ્યું, અને ૧૫૭૩ માં ત્રીજા મુજફ્ફરશાહ પાસેથી અકબરે હતું. માળવા દિલાવરખાં ગોરીએ ઇ. સ. ૧૪૦૧ માં ધારમાં સ્થાપ્યું, તે ઇ. સ. ૧૫૩૧ માં બહાદુરશાહે હતું. જુવાનપુર ખાંજહાં લોદીએ ઇ. સ. ૧૩૭૩માં સ્થાપ્યું તે બહીલોલખાંએ ઇ. સ. ૧૪૭૮ માં તામે કર્યું. સિંધ એમાં સુમા રજપુતનું રાજ્ય હતું તે રાજ્ય ઇ. સ. ૧૫૬૨ માં અકબરના સરદાર ટોડરમલે ઇ. સ. ૧૫૬૨ માં હતું. કાશ્મીર એનાં સેનદેવનું રાજ્ય હતું, તે ઇ. સ. ૧૫૬૨ માં ટોડરમલે હતું.

મોગલવંશ.

પંદરસો જીનીની સાલ, આણ્યો લોદીવંશનો કાળ;
 પાણીપત સંગ્રામ થયો, લોદી ઇબ્રાહીમને હણ્યો. ૧
 બાબર બહાદુરે ગાદી લીધી, મોગલ રાજ્યની સ્થાપના કીધી;
 સીકરી મેદાને ઝટ સીધાવ્યો, સંગશૂરાને રણમાં હરાવ્યો. ૨
 રાજ્ય હુમાયુને દીધું, તેણે બાગે પડતું લીધું;
 પશુ શૂરા શેરખાંચે હરાવ્યો, ખોધ ગાદી ધરાવે સીધાવ્યો. ૩
 મદદ માટે સીયા પંથ ધાર્યો, લાવી મદદ આદીલી (ને) માર્યો;
 પછી મહાન અકબર થયો, ન્યાય નીતિથી સારો કહેવાયો. ૪
 પછી મોજીવો જહાંગીરશાહ, વળતી શાહજહાં બન્યો બાદશાહ;
 મયુરાસન તાજ બંધાવી, અંખે કીર્તિ જગમાં જમાવી. ૫
 થયો બાદશાહ ઐરંગઝેબ, કરી દીધું કુટુંબને ગેબ; *
 કદ કીધો પોતાનો બાપ, રાજલોભથી લીધું પાપ. ૬
 હિંદુ ઉપર જુલમ કીધો, બદલો રજપુત મરેઠાંચે લીધો;
 બહાદુર, જહાંદાર, ફરોકશીર, થયા નામના શાહ તે વીર. ૭
 પછી મહમદ રંગીલો થયો, તેને નાદિરશાહે નમાવ્યો;
 નિમકહરામ થયા વજીરો, તેથી ખોયું આસન ને હીરો. ૮
 અહમદશાહ, આલમગીર, શાહઆલમ ને અકબર વીર;
 છેલ્લો મહમદ બહાદુરશાહ, બળવામાં ખોયો અધિકાર. ૯

વંશાવળી.

બાબર

૧૫૨૬—૧૫૩૦—૪

હુમાયુ

૧૫૩૦—૧૫૫૬—૨૬

અકબર	૧૫૫૬—૧૬૦૫—૪૯
જહાંગીર	૧૬૦૫—૧૬૨૭—૨૨
શાહજહાં	૧૬૨૭—૧૬૫૮—૩૧
ઔરંગઝેબ	૧૬૫૮—૧૭૦૭—૪૯
બહાદુરશાહ	૧૭૦૭—૧૭૧૨—૫
જહાંદારશાહ	૧૭૧૨—૧૭૧૩—૧
ફરોકશીર	૧૭૧૩—૧૭૧૯—૬
મહમદશાહ	૧૭૧૯—૧૭૪૮—૨૯
અહમદશાહ	૧૭૪૮—૧૭૫૪—૬
આલમગીર (૨)	૧૭૫૪—૧૭૫૯—૫
શાહઆલમ	૧૭૫૯—૧૮૦૬—૪૭
અકબર (૨)	૧૮૦૬—૧૮૩૭—૩૧
મહમદબહાદુરશાહ	૧૮૩૭—૧૮૫૮—૨૧

આખર ૧૫૨૬-૧૫૩૦-૪.

૩૦ આખરની જાણવા લાયક લકીકત કહો.

ઉ૦ તે ઇ. સ. ૧૪૮૨ માં તારકંદ શહેરમાં જન્મ્યો હતો. તેના આપતું નામ શેખ મીરજા મહમદ હતું. તેને બાર વર્ષની ઉંમરે ગાદી મળી, પણ ઉસ્મેક લોકાએ ખંડ કરી તેને રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢ્યો, તેથી કંટાળીને તે ઇ. સ. ૧૫૦૪માં કાચુલમાં ગાદી કરી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેને હિંદમાં રાજ્ય સ્થાપવાની ઇચ્છા હતી, અને તે હિંદ ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી કરતો હતો, તેવામાં પંજબના સુબા દોલતખાં કોહીના તેડાબાથી

આવ્યો, અને પાણીપતના મેદાનમાં ઇબ્રાહીમ લોદીને ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં હરાવી દિલ્હી આગ્રાનું રાજ્ય કબજે કર્યું.

પ્ર૦ બાબરને ચિતોડના રાણા સંગ સાથે શા માટે લડાઈ થઈ?

ઉ૦ સંગરાણાની એવી ધારણા હતી કે જ'ધીસખાં અને તૈમુરની માફક બાબર લૂંટફાટ કરી પાછો ચાલ્યો જશે, અને દિલ્હીનો બાદશાહ નબળો પડશે એટલે હું તેના પર સ્વારી કરી ગાદી લઉંશ, પણ બાબરે તો અહીંજ ગાદી સ્થાપી તેથી મેવાડના સુબા હસનખાં અને બીજા રજપુત રાજાઓની મદદ લઈ ઇ. સ. ૧૫૨૭માં ફતેપુર સીકરીના મેદાનમાં બાબર સામે લડાઈ જોડી.

પ્ર૦ એ લડાઈનું શું પરિણામ આવ્યું?

ઉ૦ આ યુદ્ધમાં સંગ અને તેના મદદગાર રાજાઓનું સૈન્ય ધણી બહાદુરીથી લડી મોગલોને હરાવવાની તૈયારીમાં હતું, તેવામાં સંગરાણાના પક્ષમાંનો મેદનીરાય વિશ્વાસઘાત કરી બાબરને મળી ગયો, તેથી હિંદુઓની હાર થઈ. આ લડાઈમાં વિજય મળે તો દારૂ ન પીવો એવી બાબરે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેથી તેણે પોતાના વાપરવા માટે આણેલો દારૂ મીઠું નાખી નકામો બનાવ્યો, તથા તે પીવાને માટે વપરાતાં સોના રૂપાનાં અને હીરાજડીત પાત્રો અમીર ઊમરાવોને ભેટ આપી દીધાં. ત્યાર પછી બાબરે દોઢ દિવસ દારૂ પીધો નથી.

પ્ર૦ સંગરાણાના શારીરિક દેખાવનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ સંગરાણો એક હાથે ડુંઠો, એક પગે લંગડો અને એક આંખે કાણો હતો. તેમજ તેના શરીર પર તરવાર તથા બાણના મળી ૮૦ ઝખમો ગણી શકાતા હતા. તે લડવામાં ધણી બહાદુર હતો.

પ્ર૦ ચંદેરીની લડાઈ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૫૨૮માં ચંદેરી ઉપર સ્વારી કરી. ત્યાંનો રાજા મેદની-રાય અને બીજા રજપુતો બહાદુરીથી લડ્યા, પણ હાર્યા.

પ્ર૦ બાબરના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ બાબરનો મોટો પુત્ર હુમાયુ માંદો પડ્યો, અને જ્યારે તેની બચવાની આશા ના રહી ત્યારે બાબરના ધર્મગુરુએ કહ્યું કે તમારા પાસે જે તમારો વહાલો મણિ છે તે ખુદાને અર્પણ કરો તો હુમાયુને આરામ થાય, તે વખતે બાબરે કહ્યું કે મણિ કરતાં મારો જીવ મને વધારે વહાલો છે. એમ કહી હુમાયુના ખાટશાની પ્રદક્ષણા કરી, ખુદાની ખંદગી કરી હુમાયુનો રોગ પોતે માગી લીધો. ત્યારથી હુમાયુને આરામ થયો, અને બાબર માંદો પડ્યો. તે ઇ. સ. ૧૫૩૦માં મરણ પામ્યો. તેને બાગ બગીચાનો ધણો શોખ હતો. તેનું મહદુ કાબુલમાં દાટવામાં આવ્યું છે.

પ્ર૦ બાબરના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ સંકટમાં ધીરજવાન, લડવામાં બહાદુર અને વિદ્વાન હતો.

પ્ર૦ બાબરના પુત્રનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) હુમાયુ. (૨) કામરાન. (૩) હિંદાલ. (૪) મીરજાશ્કરી.

હુમાયુ. ઇ. સ. ૧૫૩૦-૧૫૫૬-૨૬.

પ્ર૦ હુમાયુના વખતના જાણવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) બાઇબો સાથે રાજ્યની વહેંચણી (૨) ગુજરાતના બહાદુર-શાહ સાથે લડાઈ. (૩) શિશ્તાહથી હારી ધરાન જવું. (૪) આઢિલશાહને હરાવી પુનઃ રાજ્ય પ્રાપ્તિ. (૫) મરણ.

- ઉં હુમાયુએ ગાદીએ આવી રાજ્યની કેવી વ્યવસ્થા કરી ?
- પ્રં પોતાના બાપના કહેવા મુજબ પોતાના ભાઈઓને ભાગે પડતું રાજ્ય આપી દિલ્હી અને આગ્રાની આજુબાજુનો મુલક પોતે રાખી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો.
- પ્રં હુમાયુને ગુજરાતના બહાદુરશાહ સાથે શા માટે લડાઈ થઈ ?
- ઉં ચિતોડના રાણા સંગના મરણ પછી તેની વિધવા સ્ત્રી કરણાવતી બાળ કુંવરની વતી રાજ્ય કારભાર ચલાવતી હતી તેના ઉપર બહાદુરશાહે સ્વારી કરી, તેથી કરણાવતીએ હુમાયુને ભાઈ તરીકે ગણી મદદ માગી. આથી હુમાયુ લશ્કર લઈને તેની મદદે ગયો, અને બહાદુરશાહને ઇ. સ. ૧૫૩૫ માં ચંદેસર આગળ હરાવી ચાંપાનેર જીતી લીધું. બહાદુરશાહ નાશીને પોર્ટુગીઝને આશ્રયે ગયો, ત્યાં તેને પોર્ટુગીઝોએ મારી નાંખ્યો.
- પ્રં શિરશાહ સાથેની લડાઈ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.
- ઉં હુમાયુ બહાદુરશાહ સાથે લડવામાં રોકાયો હતો, તે વખતે યુનાન-ગઢના સુબા શેરખાંએ બંડ ઉઠાવ્યું, તે હુમાયુએ સમાવ્યું, પણ ફરીથી શિરશાહે બંડ કરી બકસર આગળ ઇ. સ. ૧૫૩૯ માં અને કનોજ આગળ ૧૫૪૦ માં હુમાયુને હરાવ્યો. આથી હુમાયુ ગંગા નદીમાં પડતું મૂકી બીસ્તીની મદદથી બચી સિંધમાં ગયો. ત્યાં ઉમરકોટમાં ઇ. સ. ૧૫૪૨માં હમીદા બેગમને પેટે મહાન અકબરનો જન્મ થયો. આ ખુશાલીને પ્રસંગે ભેટ તરીકે વહેંચવાનું દ્રવ્ય તેની પાસે નહિ હોવાથી તેણે પોતાની પાસે રહેલી કસ્તુરીની શીશી વહેંચી. ત્યાંથી મદદની આશાએ પંજાબમાં પોતાના ભાઈ કામરાન પાસે ગયો,

પણ કામરાને નિમકલરામ થઇ બેગમ તથા બાળપુત્ર અકબરને
કેદ કર્યા. આથી નિરાશ થઇ છેવટે ઈરાનના બાદશાહ શાહ-
તમસ્પ પાસે ગયો, તેણે શિયાપંથ પાળવાની શરતે ૧૪૦૦૦
સ્વારની મદદ આપી.

પ્ર૦ શાહતમસ્પની મેળવેલી મદદથી તેણે શું કર્યું ?

ઉ૦ પ્રથમ મળેલી મદદથી કામરાને હરાવી આંધળો કર્યો, અને
બેગમ તથા બાળપુત્રને છોડ્યાં, અને પંજાબ જતું. પછી
દિલ્હી આવી પાણીપતના મેદાનમાં સૂરવંશના આદિલશાહના
સરદાર હેમુને પોતાના સરદાર બહેરામખાંની મદદથી હરાવી
ગાદી પાછી મેળવી ઇ. સ. ૧૫૫૬.

પ્ર૦ હુમાયુના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ નીસરણીએથી પગ ખસી જવાથી ઇ. સ. ૧૫૫૬માં મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ હુમાયુના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ આ બાદશાહ ધણો બલો હતો, પણ લડાઇના કામમાં હોંશી-
આર નહતો. આમીશિરશાહ જેવા કુશળ સરદારથી હારવું પડ્યું
હતું. હિંદુ અને મુસલમાની ધર્મ વાળાઓની સભાઓ બરી
વિદ્વાનો પાસે ધર્મચર્ચા કરાવતો.

સૂરવંશ ૧૫૪૦—૧૫૫૬—૧૬.

પ્ર૦ સૂરવંશના બાદશાહ ગણાવો.

ઉ૦ શિરશાહ, સલીમશાહ, આદિલશાહ.

પ્ર૦ શિરશાહ વિષે જાણવા લાયક લક્ષિત કહો.

ઉં એ સૂરજતનો મુસલમાન હતો. તેનું અસલ નામ ફરીદખાં હતું, અને તે જુવાનપુરના રાજાને ત્યાં નોકર રહ્યો હતો, ત્યાં પોતે હોશિઆરીથી ઉંએ હોદ્દે ચઢ્યો હતો. એક વખત તે રાજા સાથે શિકારે ગયો, ત્યાં તેણે એક ઝટકાથી વાઘને માર્યો તેથી તેને શેરખાનનો ઇલકાબ આપ્યો. ત્યાર પછી આગળ જતાં ચુનારગઢનો સુબો નીમાયો, અને આગળ જતાં મોગલ બાદશાહ હુમાયુને હરાવી દિલ્હી અને આગ્રા જીતી લઈ રાજ્ય સ્થાપ્યું.

પ્ર૦ શિરશાહની કારકીર્દિનું વર્ણન કરો.

ઉં ઇ. સ. ૧૫૪૦ માં ગાદીએ બેસી પોતાના તાબાની રૈયતને સુખી કરવા કુવા, વાવ, તળાવ, ધર્મશાળા અને રસ્તા બંધાવ્યા તેમજ ખેતીના ઉપયોગ માટે નહેરો બંધાવી. તેણે ખીજ પઠાણ પાદશાહોની માફક પોતાની હિંદુ પ્રજા ઉપર ધર્મ બાબત જુલમ નહિ કરતાં સુખી કરવા પ્રયત્ન કર્યા, તેથી શીરાજશાહની માફક આ સારો બાદશાહ ગણાયો. ફક્ત હુમાયુના ઉંધતા લશ્કરને વિશ્વાસઘાત કરી મારી નાખ્યું, તથા રાયસેનના કિલ્લે-દારોને અભયવચન આપી મારી નાખ્યા. આ બે કામ ધણી ખોટાં કર્યાં, તેનું ફળ તેને ક્ષિંજરના ઘેરા વખતે દરખાનું સળગ્યું તેમાં દાઝીને મરણ પામવાથી મળ્યું. ઇ. સ. ૧૫૪૫.

પ્ર૦ સલિમશાહની જાણવા લાયક હકિકત કહો.

ઉં શિરશાહના મરણ પછી આ બાદશાહ ગાદીએ આવ્યો, તેણે દિલ્હીની પાસે સલીમગઢ નામનો કિલ્લો બંધાવી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું. તે ઇ. સ. ૧૫૫૩ માં મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ આદિલીશાહના સમયનું દ્રષ્ટ વર્ણન કરો.

ઉં એણે રાજ્યલોભથી પોતાના ભત્રીજા દ્વિરોજશાહને મારી ગાદી ભીધી, અને રાજ્યનો કારભાર હેમુ નામના વાણીઆ પ્રધાનને સોંપ્યો; પણ ધરાનથી હુમાયુ નવી મદદ લઇ આવ્યો, અને પાણીપતના મેદાનમાં ઇ. સ. ૧૫૫૬માં તેના સરદાર હેમુને હરાવી દિલ્લી જત્યું; તેથી બાદશાહ નાશીને બંગાળા તરફ ગયો, પણ ત્યાં બંડ સમાવતાં મરણ પામ્યો. ૧૫૫૫.

પ્ર૦ હેમુ વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉં તે જાતનો ગરીબ વાણીઓ હતો, પણ બાદશાહે તેની હોંશી-આરી જોઈ ચઢતા અધિકારે ચઢાવી છેવટે પોતાના પ્રધાનની પદવી આપી. પઠાણ રાજ્યમાં ફક્ત આ એકલોજ હિંદુ પ્રધાનની પદવી મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો હતો. તે ધણો બહાદુર અને નિમકહજાલ હતો. આદિલીશાહ હુમાયુની સાથેની લડાઈમાં નાશી જવા છતાં તેણે બહાદુરીથી લડાઈ ચાલુ રાખી, પણ તેની આંખમાં તીર વાગવાથી તે પકડાયો. હુમાયુના સરદાર બહેરામે પકડી અકબરને તેનો શિરચ્છેદ કરવા કહ્યું, પણ ઉમાર મનના અકબર બાદશાહે ના કહી; તેથી બહેરામે પોતાને હાથે તેનો શિરચ્છેદ કર્યો.

મહાન અકબર ૧૫૫૬—૧૬૦૫—૪૯.

પ્ર૦ અકબરના વખતના મુખ્ય બનાવ કહો.

ઉં (૧) બહેરામથી સ્વતંત્ર થવું. (૨) સરદારો તથા સ્વતંત્ર સુબાઓ પર સત્તા બેસાડવી. (૩) હિંદુ રાજા તથા પ્રજાનાં મન મેળવવાં. (૪) રાજ્યનો વધારો. (૫) સુધારો. (૬) મરણ.

પ્ર૦ અકબર અને બહેરામ વચ્ચે શા માટે અણુબનાવ થયો ?

ઉ૦ બહેરામ હુમાયુના વખતનો જુનો, અનુભવી, નિમકહલાલ અને બહાદુર સરદાર હતો. તે અકબરનો પુત્રો હતો. અકબર તેર વર્ષની કાચી ઉમ્મરે ગાદીએ આવ્યો, ત્યારે આ સરદારે રાજ્ય કારભાર ચલાવવામાં ધણી હોંશીઆરી બતાવી, પણ તે અહંકારી, ઉદ્ધત અને અવિચારી હોવાથી તેણે બાદશાહના ધર્મ-ગુરુને દેશપાર કરાવ્યો તથા દિલ્હીના ઘેરા વખતે ઉપયોગી થઇ પડેલા તારતીયેગ નામના સરદારનો નાશ કરાવ્યો. આવી રીતે બીજા પણ કેટલાક અમીર ઉમરાવોનો નાશ કરાવ્યો. તેથી બાદશાહને તેની સાથે અણુબનાવ થયો. બાદશાહે આગ્રથી દિલ્હી જઈ પોતાના નામની આણુ ફેરવી. આમ થવાથી બહેરામે પંજાબમાં જઈ બંડ કર્યું, પણ બાદશાહે આવી તેને હરાવ્યો, અને જીવતો પકડ્યો. અકબરે પ્રથમના ઉપકારો યાદ કરી તેને જીવતો મુક્યો, એટલુંજ નહિ પણ તેની માગણી મુજબ તેને મકકે જત્રા કરવા જવાની રજા આપી. પણ ગુજરાતમાં થઇને જતાં મુખ્યારકખાં નામના અફગાને પોતાના બાપનું વેર લઈ મારી નાખ્યો.

પ્ર૦ અકબરે કયા કયા સરદારોને વશ કર્યા ?

ઉ૦ ખાનજમાન, રાજબહાદુર, આદમખાં, અબદુલખાં વગેરે સરદારોએ અકબરની સત્તા તોડવા માટે વારાફરતી બંડ કર્યા, તે સર્વને હરાવી તેમનો નાશ ન કરતાં ઉદાર હૃદયથી માફી આપી, આથી તેઓ પાછાજના વખતમાં ધણા નિમકહલાલ અને મદદગાર થઇ પડ્યા.

૩૦ અકબરે કયાં કર્મ રાજ્ય જીતી સત્તા વધારી ?

ઉ૦ (૧) ગુજરાત-૧૫૭૩ માં ગુજરાતના બાદશાહ ત્રીજા મુઝફર-શાહ પાસેથી જીત્યું, તે ઇ. સ. ૧૫૯૨ માં પુરેપુરું તાબે થયું. (૨) બંગાળા-ઇ. સ. ૧૫૭૨ માં દાઉદને હરાવી ટાડરમલે જીત્યો. (૩) કાબુલ-પોતાના ભાઇ મીરઝા હકીમના મરણથી ઇ. સ. ૧૫૮૫માં મળ્યું. (૪) કાશ્મીર-૧૫૮૬ માં મુસલમાનો પાસેથી લીધું. (૫) સિંધ-ઇ. સ. ૧૫૯૨ માં મુસલમાન થએલા સુમા જાતના જામ રાજા પાસેથી મળ્યું. (૬) ઓઢીઆ-૧૫૯૨ માં માનસિંહે જીત્યું. (૭) કંદહાર-૧૫૯૪ માં લીધું. (૮) વરાહ-ચાંદખીખીની સાથેની સત્તાહમાં ઇ. સ. ૧૫૯૪ માં શાહ-જાદા મુરાદે મેળવ્યું. (૯) અહમદનગર-ઇ. સ. ૧૫૯૯માં ચાંદ-ખીખીના મરણને લીધે તાબે થયું. (૧૦) પંજાબ તરફનો સર-હદનો મુલક-ઇ. સ. ૧૬૦૦ માં યુસફજી લોકાના સરદાર જલાલને મારીને કબજે કર્યો.

૩૦ અહમદનગરની સ્વારી વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ અહમદનગરનો હાકિમ ખુરહાન મરણ પામવાથી તેની ગાદીને માટે ચાર હકદાર ઉભા થયા તેમાંના એક પક્ષે અકબરની મદદ માગવાથી શાહજાદા મુરાદને મોકલ્યો, પણ મુરાદના આવતા પહેલાં બહાદુર નામના છોકરાને ગાદીએ બેસાડી તેની ફાઈ ચાંદખીખી કારભાર કરવા લાગી. એ બાદ વિજયપુરના આદિશ-શાહની વિધવા હતી, તેણે બહાદુરીથી મુરાદના હલ્લા પાછા વાળ્યા, પણ લડાઈમાં દારૂગોળા ખૂટવાથી પોતાનું ધરણું, સિંકા, જવાહીર વગેરે ગોળાની જગ્યાએ વાપર્યા અને બહાદુરીથી લડી,

પણ છેવટે હારી; તેથી વરાડ પ્રાંત આપવાનો કરી મુરાદ સાથે સલાહ કરી. પાછળથી વરાડપ્રાંતની સરહદ આખત તકરાર ઉઠતાં અકબર પંડે લઢવા આવ્યો, પણ ચાંદખીખીના લશ્કરે હજો કરી તેને મારી નાખી. ઇ. સ. ૧૫૯૯.

૫૦ તેણે હિંદુરાજ તથા પ્રજાનાં કેવી રીતે મન મેળવ્યાં?

૭૦ તેણે ખીજા બાદશાહોની પેઠે હિંદુ પ્રજા ઉપર ધર્મ બાબતનો જીલ્લમ નહિ કરતાં ફાવતો ધર્મ પાળવા દીધો. વળી હિંદુ પ્રજા ઉપરના જત્રાવેરા, જજીઆવેરા વગેરે માફ કર્યા. લાયક હિંદુઓને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે નોકરી આપી. આથી રૈયત ખુશ થઇ. રજપુત રાજાઓને પોતાના પક્ષમાં લઇ તે મિત્રાચારીભર્યો સંબંધ હંમેશ દઢી રહે એ શુભ ઉદ્દેશથી તેમની કન્યાઓ લઈ પોતે પરણ્યા, તેમજ સરદારોને પરણાવ્યા. જયપુરના રાજા બહારમલની કન્યા સાથે પોતે લગ્ન કર્યું. અને તેને તથા તેના સગા વહાલાને સરદાર તથા સુબાઓની જગા આપી તેમનાં મન મેળવ્યાં. આ એકસંપીના કામમાં ચિતોડનો રાજા ઉદયસિંહ તથા તેના પટાવતો ભલ્યા નહિ, અને પોતાની કન્યા મોગલોને આપી નહિ, તેથી અકબરે ચિતોડ જીતી લીધું, તોપણ નાસીપાસ ન થતાં અરવલ્લીના કુંગરમાં ઉદેપુર નામનું શહેર વસાવી ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેના મરણ પછી તેનો કુંવર પ્રતાપરાજો ગાદી પર આવ્યો. તેણે પણ પોતાના બાપની રાજનીતિ ચાલુ રાખી મોગલોને કન્યા નહિ આપવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો, તથા મોગલોને કન્યા આપનારને ધિક્કારવા લાગ્યો, અને અપમાન કરવા લાગ્યો. તેથી અકબરે પોતાના સરદાર માનસિંહ તથા

શાહજાદા સલીમને મોકલી ઇ. સ. ૧૫૬૯માં હલદીધાટના મેદાનમાં લડાઇ જેડી. પ્રતાપસિંહ પોતાના બાવીસહજાર માણસના લશ્કર વડે બહાદુરીથી લડ્યો, પણ મોગલોની અગણિત સેના આગળ નહિ ચાલવાથી પોતાના લડાઇમાંથી બચેલા આઠ હજાર સિપાઇઓ લઇ જંગલમાં રખડવા લાગ્યો. ત્યાં તેને અનેક આપત્તિઓ વેઠવી પડી, તે તેણે પોતાના ટેકને ખાતર વેઠી પણ અકબરને પોતાનું માથું નમાવ્યું નહિ. છેવટે પોતાના નિમકહલાલ પ્રધાન બામાશાહની દ્રવ્ય મદદથી ગયેલું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું. અકબરે પણ આવા ટેકીલા રજપુત વીરને વધારે હેરાન નહિ કરતાં સુખેથી રાજ્ય કરવા દીધું. તે શૂરવીર નર ઇ. સ. ૧૫૯૮માં મરણ પામ્યો. મોગલોને કન્યા આપી નહિ તેથી હજુ પણ ઉદેપુરના સીસોદીઆ રાણા બધા રજપુતોમાં ઉંચા કુળના મનાય છે.

પ્ર૦ યુસફજી લોકના બંડ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ આ લોકોએ નવો ધર્મ ચલાવી પોતાના સરદાર જલાલના ઉપરીપણા નીચે તોફાન જગાડ્યું. તે સમાવવા અકબરે પોતાના ભાઇ જૈનખાં તથા માનીતા સરદાર ખીરખાને મોકલ્યા, પણ તેમના માંહોમાંહેના કુસંપના પરિણામે ખીરખાન મરાયો, અને જૈનખાં હારીને પાછો આવ્યો. તેથી અકબરે ટોડરમલ અને માનસિંહને મોકલ્યા, તેમણે તે લોકોના સરદાર જલાલને મારી યુસફજીને વશ કર્યા. ૧૬૦૦

પ્ર૦ અકબરની રાજ્ય વ્યવસ્થાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ તેણે પોતાના રાજ્યના ૧૫ વિભાગ પાડી દરેક પર હેખરેખ

રાખવા માટે સુખા નીમ્યા હતા. તેમને લશ્કરી અને દિવાની સત્તા સોંપી હતી. જગીરોને બદલે પગાર આપવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. ન્યાયખાતાના મુખ્ય અધિકારીને મીર અદલ કહેતા. તેના હાથ નિચે કાઢ્યો નીમ્યા હતા. શહેરમાં પોલીસખાતાનો ઉપરી કાટવાળ હતો, તેને માજિસ્ટ્રેટનો પાવર આપવામાં આવ્યો હતો.

૫૦ અકબરની જમાબંધીની રીત કહો.

ઉ૦ ટોડરમલ નામના વસુદાત ખાતાના ઉપરી કાયસ્થ સરદાર પાસે જમાબંધીની રીત બંધાવી. તેણે (૧) બંધી જમીન એક સરખા માપથી મપાવી. (૨) દર વીધે કેટલો પાક થાય છે તે નક્કી કરાવ્યું. (૩) પાકનો ત્રીજો ભાગ સરકારે લેવાનું ઠરાવ્યું. આગળ જતાં દાણાને બદલે નાણાં લેવાની રીત ચાલુ કરી, દર દશ દશ વરસે જમીનનો પાક ફરીથી નક્કી કરવામાં આવતો.

૫૦ અકબરના પ્રધાન અને વિદ્વાનો વિષે જણાવતા હો તે કહો.

ઉ૦ (૧) અબુલફઝ—એ વસુદાતખાતાનો ઉપરી હતો, તેમ વિદ્વાન પણ હતો. તેણે આધન-અકબરી નામનું પુસ્તક લખ્યું છે. તેને ઇ. સ. ૧૬૦૮માં શાહજહા સહીમે મરાવ્યો.

(૨) ફૈઝ—અબુલફઝનો બાપ વિદ્વાન અને સરદાર હતો. તેણે રામાયણ, મહાભારત, બાયબલ વગેરેનો ફારસી ભાષામાં તરજુમો કર્યો છે.

(૩) ટોડરમલ—એ સરદાર અને પ્રધાન કાયસ્થ જાતનો હિંદુ હતો તેણે જમાબંધીની રીત બંધી હતી.

(૪) માનસિંહ—અબેર (જયપુર) નો રાજા લશ્કરી સરદાર અને સલાહકાર હતો.

- (૫) ભગવાનસિંહ—પંજબનો સુખો અને સરદાર હતો.
 (૬) બીરબલ—હાજરજવાબી અને આદર્શાહને આનંદ કરાવનાર સરદાર અને કવિ હતો. જાતે હિંદુ બ્રાહ્મણ હતો. તેનું મૂળ નામ શિવદાસ હતું. તે યુસફજી લોકાની સાથે લડાઈમાં મરાયો.
 (૭) ગંગા અને નરહર—પ્રખ્યાત કવિ હતા.
 (૮) ખાનખાનાન—વિદ્વાન હતા.
 (૯) અજીજકોકા, મીરજખાં, જૈનખાં—ખહાદુર સરદાર હતા.
 (૧૦) તાનસેન—ગવૈયો હતો.

પ્ર૦ અકબરના સુધારા કહો.

ઉ૦ (૧) બાળકગ્ન બંધ કર્યો. (૨) પુનર્લગ્નની છૂટ આપી. (૩) સતી થવાનો ચાલ બંધ કર્યો. (૪) રૈયતને ફાવતો ધર્મ પાળવા દઈ હિંદુઓને મોટી જગાઓ આપવાનો ધારો કર્યો. (૫) હિંદુ ઉપરનો જત્રા વેરો તથા જજીઆ વેરો બંધ કર્યો. (૬) વેપાર અને વિદ્યાને ઊત્તેજન આપ્યું. (૭) નાક, કાન કાપવાની કુર શિક્ષાઓ તથા કેદીઓને ગુલામ તરીકે વેચવાનો ધારો બંધ કર્યો. (૮) નોકરોને જમીન બદલ પગાર આપવાનો ધારો કર્યો. (૯) ખેતીના સુધારા માટે નહેરો ખોદાવી તથા જમીનની માપણી કરાવી. (૧૦) પોતાની પરવાનગી સિવાય કોઈ પણ અધિકારી દેહાંત દંડ કરે નહિ તેવો ધારો કર્યો.

પ્ર૦ અકબરના ધર્મ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ પોતાની રૈયતને ફાવતો ધર્મ પાળવા દીધો. પોતે પણ દર શુક્રવારે તમામ ધર્માચાર્યોની સભાઓ ભરી ધર્મ ચર્ચા ચલાવતો. પોતે

એકથર વાદી હોઇ કબીર પંથના સિદ્ધાંતોને મળતો થતો. સૂર્ય પૂજા જાહેર રીતે કરતો. કાંઈકાંઈ વખતે પોતે પેગંબર હોવાનો દાવો કરતો. લોકો પણ તેને પગે લાગી માન આપતા. હિંદુ ધર્મ ઉપર પ્રેમ બતાવવાને લીધે મુસલમાનો તેને નાસ્તિક ગણતા.

૩૦ અકબરના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ પોતાના બે દીકરા દાનીઆલ અને મુરાદ દારૂના ખરાબ વ્યસનથી મરણ પામ્યા તેની દીક્ષગીરીમાં તેમજ પોતાના માનીતા ખીર-બલ અને અબુલફઝલના શોકને લીધે તેની તબીયત લથડતી ચાલી. તે ઇ. સ. ૧૬૦૫માં મરણ પામ્યો.

૩૦ અકબરના શાહજહાંનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) સલીમ (જહાંગીર) (૨) દાનીઆલ (૩) મુરાદ. અકબરના મરણ પહેલાં દાનીઆલ અને મુરાદ દારૂના ખરાબ વ્યસનથી મરણ પામ્યા હતા, અને સલીમ પણ દારૂડીઓ હોવાથી અકબરને વિશેષ ચિંતા રહેતી. અકબરે મરતી વખતે પોતાના શાહજહાં તરફ પોતાની પેટે સરદારોને નિમકહલાલ રહેવાનો ઉપદેશ આપી તેમની સમક્ષ જહાંગીરને રાજ્યગાદી સોંપી ઇ. સ. ૧૬૦૫.

જહાંગીર મોજલો ૧૬૦૫—૧૬૨૭—૨૨.

૩૦ જહાંગીરને કેવી રીતે રાજ્ય મળ્યું ?

ઉ૦ કેટલાક સરદારોનો વિચાર અકબરના મરણ પછી જહાંગીરના કુંવર ખુશનને રાજ્ય આપવાનો હતો, પણ અકબરે મરણ સમયે સલીમને પોતાની તરવાર અને રાજ્યદંડ સોંપ્યો, તેથી સલીમ જહાંગીર નામ ધારણ કરી ગાદી ઉપર આઠ્યો.

૩૦ જહાંગીરના વખતમાં જાણવા લાયક કયા બનાવ બન્યા ?

ઉં (૧) નુરજહા સાથે લગ્ન (૨) ઉત્તર અને દક્ષિણ પર સ્વારી.
(૩) શાહબદા અને સરદારોના બળવા.

પ્રં૦ નુરજહા વિષે શું બોલો છો ?

ઉં કોઈ ધરાની ઉમરાવ દુઃખને લીધે અકબરના દરબારમાં આવી રહ્યો હતો. તેને મીર-ઉન્-નિસા નામની રૂપાળી કન્યા હતી. તેનું રૂપ જોઈ જહાંગીરનો તેની સાથે લગ્ન કરવા વિચાર થયો, પણ અકબરને તે વાત ગમી નહિ, તેથી તેણે પોતાના શેર અફઘાન નામના ધરાની સરદાર સાથે લગ્ન કરાવી બંગાળે મોકલી દીધી. અકબરના મરણ પછી જહાંગીરે શેર અફઘાનનો ધાત કરાવી તેની સાથે લગ્ન કર્યું અને તેનું નામ નુરજહાં (દુનીઆનું તેજ) રાખ્યું. આ બાઈએ ટટલોક વખત પોતાના આગલા ધણીનો શોક પાળ્યો, પણ પાછળથી જહાંગીર સાથે લગ્ન સંબંધ કર્યો. આગળ જતાં આ બાઈએ રાજ્યકારભારમાં આગળ પડતો ભાગ લઈ જહાંગીરને રાજ્ય ચલાવવામાં મદદ કરી, તથા જહાંગીરની ટટલીક કુટેવો છોડાવી. જહાંગીરે પણ નુરજહાંના બાપ તથા તેના બાઈ અસોફખાને મોટી પદવી આપી.

પ્રં૦ જહાંગીરની દક્ષિણ પર કરેલી સ્વારીનું વર્ણન કરો.

ઉં અહમદનગરમાં મુર્તિબદ્ધ નિબમ નામે પાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. તેને મલિકબર નામે હબસી વજીર હતો. તે ઈ. સ. ૧૬૧૦ માં સ્વતંત્ર થયો, તેથી તેને તાબે કરવા ઈ. સ. ૧૬૧૨ માં પરવીઝ, ખાનજહાં લોદી, અને માનસિંહને મોટી ફાજ આપી મોકલ્યા પણ તે તાબે થયો નહિ. મલિકબરે ટોડરમલની મારફત અહમદનગરના રાજ્યમાં જમાબંધીની રીત બાંધી બહો સુધારો કર્યો.

૫૦ ઉત્તર તરફની સ્વારીની હકીકત કહેા.

ઉ૦ ઉદેપુરના રાણા પ્રતાપના મરણ પછી તેના પુત્ર અમરસિંહ ગાદી પર આવ્યો, તેને વશ કરવા બાદશાહે શાહજહાં પરવીઝ અને મહોબતખાને મોકલ્યા પણ તે તાબે થયો નહિ, તેથી શાહજહાં ખુરમે ઇ. સ. ૧૬૧૪ માં તેને તાબે કર્યો. આથી બાદશાહે ખુશ થઇ તેને શાહજહાંનો ખિતાબ આપ્યો.

૫૦ શાહજહાં ખુશરૂના બંડ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ જહાંગીર ગાદીએ બેઠો કે તરતજ કેટલાક સરદારોની ઉશ્કેરણીથી ખુશરૂએ બંડ કર્યું, પણ બાદશાહે તેને હરાવી જ્વાલિઅરના કિલ્લામાં કેદ કર્યો અને તેના સાતસે સાથીઓને બાદશાહે રી-બાવી રીબાવીને મારી નાખ્યા. ખુશરૂ પણ ઇ. સ. ૧૬૨૧ માં કેદખાનામાંજ મરણ પામ્યો.

૫૦ શાહજહાં શાહજહાંના બંડની હકીકત કહેા.

ઉ૦ નુરજહાંએ પોતાના આગલા ધરની શાહજહાં શાહજહાં શહરીયાર સાથે પરણાવી હતી. નુરજહાંનો વિચાર જહાંગીરના મરણ પછી પોતાના જમાઇ શહરીયારને ગાદી અપાવવાનો હતો. આથી શાહજહાંને હજુરમાં બેલાવી કેદખાનામાં નાખવાનો વિચાર કર્યો, પણ આ વાતની શાહજહાંને ખબર પડવાથી હજુરમાં નહિ આવતાં બંડ કર્યું, તેને પકડવા માટે મહોબતખાં તથા શાહજહાં પરવીઝને મોકલ્યો. શાહજહાં દક્ષિણમાં મલિક-બરને આશ્રયે જઇ રહ્યો હતો, ત્યાંથી પકડી આવ્યો; તેથી તાબે થઈ તેણે પોતાના બાપની પાસે માફી માગી.

૫૦ મહોબતખાંના બંડ વિષેની જાણવા લાયક હકીકત કહેા.

૭૦ આ સરદાર બળવાન હતો, તેની દિનપ્રતિદિન વધતી જતી સત્તા જોઈ તુરજહાંના મનમાં રાજ્ય પચાવી પડશે એવી ધાસ્તી ઉત્પન્ન થઈ. આથી તેના ઉપર શિલિક ખાઈ ગયાનું જુદું તહે-
મત મુકી હજુરમાં હાજર થવા લખ્યું. પણ આ પ્રપંચ તેની જાણમાં આવતાં પોતાના પાંચ હજાર રજપુત સૈન્ય સાથે બંડ કરી જહાંગીરને દેદ કર્યો. પાછળથી તુરજહાંએ યુક્તિથી જહાંગીરને છોડાવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૨૬, અને મહેબતખાં નાશીને અહમદનગરના રાજ્યમાં રહ્યો. બીજો વરસે એટલે ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં જહાંગીર કાશ્મીરમાં હવાખાવા ગયો ત્યાંજ મરણ પામ્યો.

૫૦ અંગ્રેજ એલ્બી સર ટોમસ રો વિષે શું જાણો છો ?

૭૦ આ અંગ્રેજ સરદાર ઈંગ્લાંડના પહેલા જર્મસ બાદશાહના મોક-
લ્યાથી ઇ. સ. ૧૬૧૫માં વેપારના કોલકરાર કરવા સારૂ આવ્યો હતો. તે જહાંગીરના દરબારમાં ત્રણ વર્ષ રહ્યો. તેણે જહાંગીરની કેટલીક રાજ્યવ્યવસ્થા લખી છે.

૫૦ સરટોમસ રોએ જહાંગીરના દરબારનું કરેલું વર્ણન કહો.

૭૦ જહાંગીર બાદશાહની આગ્રામાં લપકાદાર ગાદી હતી. હીરા, માણિક, મોતી અને રત્ન વગેરે જવાહીરથી પોતાના મહેલને પણ શણગાર્યો હતો. પોતે રત્નજડીત સિંહાસન ઉપર બેસી ન્યાય આપતો. બાદશાહ ન્યાયી પણ દારૂડીઓ હતો. દરબારના સરદાર અને અમલદારો ખટપટીઆ અને લાંચીઆ હતા. પોતે દારૂ પીતો, પણ પ્રજાવર્ગને દારૂ પીવાની સખત મના કરી હતી. ન્યાય આપવા માટે મહેલમાં ઘંટ બાંધી તેની સાંકળ બીંત

કોચી બહારની બાજુ લટકતી રાખી હતી તેથી ફરીઆદાઓને ન્યાય મેળવવાની સુગમતા પડતી. ધર્મ બાબતમાં પોતાના બાપની માફક ઉદાર વિચારનો હતો. તેના વખતમાં હિંદમાં મકાઇ, બટાટા અને તમાકુ દાખલ થઈ.

પ્ર૦ તેના શાહજહાનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) ખુશરૂ, (૨) ખુરમ (શાહજહાં), (૩) શહરીયાર, (૪) પરવીઝ. જહાંગીરના મરણ સમયે શાહજહાં અને શહરીયાર જીવતા હતા, અને ખુશરૂ તથા પરવીઝ મરણ પામ્યા હતા. જહાંગીર પછી શાહજહાં બાદશાહ થયો.

મહેલો બાંધનાર શાહજહાં ૧૬૨૭—૧૬૫૮—૩૨.

પ્ર૦ શાહજહાંએ કવી રીતે ગાદી મેળવી ?

ઉ૦ જહાંગીરના મરણ પછી પોતાના સસરા અસોફખાં તથા સરદાર મહોબતખાંની ગદદથી શહરીયાર વગેરે સામા પક્ષના માણસોને મારી નાખી અને નુરજહાંને કેદ કરી ગાદીએ બેઠો.

પ્ર૦ શાહજહાંના વખતના જાણવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ (૧) સરદારો તથા શાહજહાંઓના બળવા. (૨) મયુરાસન તથા તાજમહાલ વગેરે ઇમારતો બાંધાવી. (૩) દક્ષિણ ઉપર સ્વારી.

પ્ર૦ સરદારોના બળવા વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ (૧) અહમદનગર અને વિજયપુરના બાદશાહોને પક્ષમાં લઈ ખાન-જહાં લોદીએ ૧૬૨૯ માં બંડ કર્યું તે અશિરખાંએ સમાવ્યું. (૨) કાબુલના રાજાને હરાવી ૧૬૩૭ માં બદખ અને કંદહાર જીત્યાં, (૩) મશીકબરના પુત્ર ફતેખાંને મુર્તિજા નિકામે માર્યો તેથી

૧૬૩૭માં અહમદનગર જતું. (૪) ૧૬૩૭માં ગોવળદોડા અને વિજયપુર પર સ્વારી કરી તેમની પાસેથી ખંડણી લેવાની કરાવી.

૫૦ શાહજહાંના શાહજહાંનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) દારા, (૨) સુજા, (૩) ઔરંગજેબ, અને (૪) મુરાદ.

૫૦ દરેક શાહજહાંના ગુણ દોષનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ દારા બહાદુર પણ ભોળો હતો, તે શાહજહાં પાસે દિલ્હી રહેતો હતો. સુજા-દારૂડીઓ, બાયલો અને વિષયી હતો. તે બંગાળાનો સુબો હતો, ઔરંગજેબ-કપટી, લોભી, સ્વાર્થી, બહાદુર પણ ધર્માધ હતો. તે દક્ષિણનો સુબેદાર હતો. મુરાદ-ઓછી અક્ષત્વનો અને દારૂડીઓ હતો, તે ગુજરાતનો સુબો હતો.

૫૦ શાહજહાંઓના બળવા વિષે શું બોલો છો?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૫૭માં શાહજહાં માંદો પડ્યો, ત્યારે શાહજહાંઓએ ગાદીને માટે માંદામાંદા લડવા માંડ્યું. પ્રથમ દારાએ ઇ. સ. ૧૬૫૭માં કાશી આગળ સુજાને હરાવી આરાકાન તરફ હાંકી કાઢ્યો. ઔરંગજેબે સમય સાધી યુક્તિ રચી મુરાદને કહાવ્યું કે મારે મક્કા જઈ ખુદાની બંદગી કરી જીંદગી પુરી કરવી છે. રાજ્ય મેળવવાની મને ઇચ્છા નથી, પણ જે તારે રાજ્ય જેમ્મતું હોય તો તને મદદ કરું. મુરાદ ભોળપણને લીધે તેના કપટમાં ફસાયો, પછી ઔરંગજેબ અને મુરાદ બંનેએ મળી ઉજ્જન આગળ ૧૬૫૭માં દારાના સરદાર જસવંતસિંહને તથા આગ્રા આગળ તેજ સાલમાં દારાને હરાવ્યો, તેથી દારા નાશીને સિંધમાં ગયો, પછી ૧૬૫૮માં ઔરંગજેબે શાહજહાંને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી કેદમાં નાખી ગાદી લીધી. બોળા મુરાદને પણ

કેદખાનામાં નાખ્યો, અને પોતે આલમગીર નામ ધારણ કરી ગાદી પર આવ્યો.

૩૦ શાહજહાંની જાહોજલાલીનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ શાહજહાંને મકાન બંધાવવાનો તથા દબદબાબર્યા દરબારો બરવાનો બહુ શોખ હતો. તેણે પોતાની વહાલી બેગમ મુમતાજ મહાલની કબર ઉપર આગ્રામાં જન્મના નદીને કાંઠે તાજમહેલ નામનો સુંદર રોજો બંધાવ્યો. જેને બંધાવતાં સવાત્રણ કરોડ રૂપીઆ ખર્ચ થયું હતું. તે એવું સુંદર અને સંપૂર્ણ છે કે તેના જેવું મકાન દુનિઆમાં એકે નથી. વળી પોતાને બેસવા માટે સાડાછ કરોડ રૂપીઆ ખર્ચી હીરા અને રત્નજડીત મયુરાસન બંધાવ્યું. આ સિવાય દિલ્હીમાં રાજમહેલ, મોતી મસીદ, જુમા મસીદ, ખાનગી મુલાકાતનો બંગલો વગેરે સુશોભીત મકાન બંધાવ્યાં. આ મકાન બંધવામાં મદદ કરનાર અલીમર્દાખાં નામનો કુશળ શિલ્પશાસ્ત્રી હતો. આ બાદશાહના વખતમાં ટેવનિયર નામનો ફ્રાન્સનો ઝવેરી આવ્યો હતો, તેણે બાદશાહની જાહોજલાલીનું વર્ણન ઘણી અસરકારક રીતે લખ્યું છે.

૩૦ શાહજહાંની રાજનીતિ ઉપરથી શી શિખામણ મળે છે ?

ઉ૦ શાહજહાંએ જહાંગીર સામે બંડ કરી દીલ દુખાવ્યું હતું, તેની અસર તેના કુંવરોમાં આવવાથી શાહજહાંએએ તેના ઘડપણના વખતમાં ગાદીએથી પદબ્રષ્ટ કરી કેદખાનામાં નાખ્યો અને કેદખાનામાં જ મરણને શરણ થવું પડ્યું. વળી પોતાના શાહજહાંએને સુબા નીમી તેમને સ્વતંત્ર સત્તા સોંપી તથા તેમની રહેણી કરણીપર દેખરેખ રાખી નહિ, તેથી તેઓ પોતાના

ની મરજી મુજબ વર્ત્યા, અને ઔરંગઝેબે જે કુટુંબધાત કર્યો તે પોતાની નિર્જીવતાને લીધે નજરે નેવો પડ્યો.

ઔરંગઝેબ ૧૬૫૮—૧૭૦૭—૪૯.

ઔરંગઝેબ આલમગીર (દુનિઆ જીતનાર) નામ ધારણ કરી ૧૬૫૮માં ગાદીએ આવ્યો.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબે ગાદીએ આવી ક્યાં ક્યાં ખોટાં કામ કર્યાં ?

ઉ૦ પોતાના ભાઇ દારાને પકડી ૧૬૫૯માં મારી નાખ્યો, સુખ આરાકાનમાં નાશી ગયો ત્યાં ૧૬૬૦માં મરણ પામ્યો. મુરાદને ૧૬૬૧માં ગ્વાલીઅરના કેદખાનામાં દાડીઓ હોવાનો આરોપ મુકી મારી નાંખાવ્યો. આવીજ રીતે દારા તથા સુબના પુત્રાને અને બીજા સામા વાળીઆને ફૂર રીતે મારી નાંખાવ્યા, આવા કમકમાટ ભરેલા કુટુંબધાતના સમાચાર શાહજહાને પહોંચતાં તે પણ ૧૬૬૬માં અક્સોસ કરતો મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ તેણે હિંદુ પ્રજાને કઇ રીતે નારાજ કરી ?

ઉ૦ ઔરંગઝેબ ધર્મોષ હોવાથી હિંદુઓને વટાળી મુસલમાન બનાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. જજીઆવેરો, જત્રાવેરો વગેરે ફરીથી શરૂ કર્યાં. તેમના ઓચ્છવ, વરધોડા, જત્રાઓ વગેરે બંધ કર્યાં. સૂર્ય વર્ષ બંધ કરી હીજરી સન ચાલુ કર્યો. હિંદુઓને સરકારી નોકરીમાંથી બાતલ કર્યાં. આથી તેની હિંદુ પ્રજા ધણીજ નારાજ થઇ. આવી અન્યાયી વર્તણૂંકથી બાદશાહ પાસે હિંદુઓ દાદ માગવા ગયા, તો તેમની દાદ નહિ સાંભળતાં તેમને હાથીના પગ તળે કચરાવી માર્યા.

પ્ર૦ દક્ષિણ પર કરેલી સ્વારીની જાણવા લાયક હકીકત કહો ?

ઉ૦ વિજયપુર અને ગોવળકોંડા સાથે પચીસ વરસ લડી ઇ. સ. ૧૬૮૩માં ખંને રાજ્યો તાબે કર્યાં. ઔરંગઝેબે વિજયપુર અને ગોવળકોંડા જીતવાને બદલે પ્રથમ તેમને મેળવી લઇ મરેઠાનું બળ નરમ પાડ્યું હોત તો આગળ જતાં મરેઠાઓએ મોગલા-ધને પડતી સ્થિતિમાં આણી તથા તેને હેરાનગતિ ભોગવવી પડી તે થાત નહિ. આ ઔરંગઝેબની ભૂલભરેલી રાજનીતિ હતી. મરેઠી સત્તા તોડ્યા પછી વિજયપુર ને ગોવળકોંડા સહે-લાઇથી જીતી શકાત.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબે આસામ પ્રાંત કેવી રીતે જીત્યો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૬૨માં પોતાના સરદાર મીરજુમલાને મોકલ્યો, તેણે આસામ પ્રાંત જીતી ત્યાંના રાજાને ખંડીઓ બનાવ્યો, પણ પાછા આવતાં રસ્તામાં મીરજુમલા મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબના સમયમાં થએલાં હિંદુઓનાં ખંડ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ સતરાપી પંથના હિંદુ વેરાગીઓએ ઇ. સ. ૧૬૭૬માં નારનોલ ગામ આગળ ખંડ કર્યું, તે બાદશાહે મહા મુશ્કેલીએ સમાવ્યું. રજપુત સંસ્થાનમાં હિંદુપુર, જયપુર અને જોધપુર એ ત્રણ બળ-વાન રાજ્ય હતા તેમાં ઔરંગઝેબે જયપુર અને જોધપુર-વાળાઓને કપટથી મારી નાંખાવ્યા, અને પોતાનો રજપુત સેનાપતી જસવંતસિંહ કાશુલમાં મરણ પામ્યો, તેનાં બેરાં છો-રાંને કેદ કરવાનો ઔરંગઝેબે વિચાર કર્યો, પણ રાઠોડ સરદાર દુર્ગાદાસે કુંવરોને અરવલી તરફ મોકલાવી રક્ષણ કર્યું, અને ઔરંગઝેબથી બચવા માટે હિંદુપુરના રાણા રાજસિંહની મદદ

માગી. આથી ઔરંગઝેબે શાહનશા અકબરને લશ્કર આપી ઉદેપુર ઉપર મોકલ્યો, પણ રાજસિંહ તથા દુર્ગાદાસે યુક્તિથી તેને પોતાના પક્ષમાં લઇ લીધો. તેથી ઔરંગઝેબ છેક હતાશ થઇ ગયો અને ઇ. સ. ૧૬૮૧માં રજપુતો સાથે સલાહ કરી.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબને મરાઠા સાથે થયેલી લડાઇનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ મરેઠી રાજ્યના સ્થાપક શિવાજીએ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી ઔરંગઝેબને ઘણો હેરાન કર્યો, શિવાજીના મરણ પછી શંભાજી રાજ થયો તેને ઔરંગઝેબે પકડીને મારી નાખ્યો, પણ તેઓ શાન્ત ન થતાં રાજરામને ગાદીએ બેસાડી મુસલમાનો સાથે લડાઈ ચાલુ રાખી. તેથી ઔરંગઝેબે રાજરામને કેદ પકડવા શાહનશા આજીમને મોકલ્યો. તેણે ઇ. સ. ૧૬૯૮માં જીજીનો ગઢ જીતી લીધો, પણ રાજરામ લાંચ આપી નાશી છુટ્યો, આવી રીતે મરાઠાઓએ તાબે ન થતાં તેની સામેની લડાઇઓ ચાલુ રાખી મરેઠી સત્તા બળવાન કરી.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૮૧માં રજપુતો સાથે સંધી કરી પછીનાં પચીસ વરસ દક્ષિણનાં બંડ સમાવવામાં ગયાં. તેણે વિજયપુરને ગોવળકાંઠા ૧૬૮૩માં વશ કર્યાં, પણ મરેઠાઓ વશ થયા નહિ અને અથડામણમાં તથા જીવાનીમાં કરેલાં પાપોના પરતાવાને લીધે તેની તબીબત લઘુતી ચાલી, છેવટે અહમદનગરમાં ઇ. સ. ૧૭૦૭માં ૮૬ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબના ગુણ દોષ કહો.

૭૦ હિંદુઓ ઉપર જુલમ ગુજરવાથી તેના રાજ્યની વેળાસર પડતી થઇ. વળી પોતાના બાઇ ભત્રીજાઓની કતલ કરેલી હોવાથી તેને ધડપણમાં ધણે પસ્તાવો થયો, અને પોતાથી પણ તેવીજ દશા થશે એમ ધારી સરદારો તથા પુત્રો તરફ શંકાની નજર-થી જોવા લાગ્યો. સરદાર અને લશ્કર પણ તેના હુકમોની અવગણ કરવા લાગ્યા. ઔરંગઝેબે પોતાનો ઇતિહાસ લખવાની મના કરી હતી; છતાં કાશીમાં નામના સરદારે આદશાહથી છાનો ઇતિહાસ લખ્યો હતો તેમાં લખે છે કે આદશાહ વિદ્વાન હતો. ફારસી બાષાપર તેણે સારી કાબુ મેળવી હતી. કુરાનનાં વચન યાદ રાખતો. પોતાની જિંદગી સાદાઇથી ગુજરતો. શરીરે મજબુત બાંધાનો હતો. દરેક કામ પર જાતે દેખરેખ રાખતો. તેને નાચ અને સંગીત વિદ્યાપર તિરસ્કાર હતો. પોતાના દીકરાઓ તથા સરદારોપર દેખરેખ રાખવા છાના બાતમીદારો રાખ્યા હતા.

૫૦ ઔરંગઝેબની રાજનીતિ પરથી શો બોધ મળે છે ?

૭૦ માણસો જીવાનીના મદમાં રાજલોભ અગર લક્ષ્મીની લાલ-સાથી મોટાં મોટાં પાપ કરતાં અચકાતા નથી, પણ ધડપણમાં તેનો પસ્તાવો કરવો પડે છે, તેમજ પોતે પણ તેવા દુઝાનો ભોગ ન થઇ પડે તેને માટે હમેશાં સાવચેતી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. ચઢતીના વખતમાં સત્તાના દોરથી સર્વ કાઇ ન છુટકે આજ્ઞા માન્ય કરે છે, પણ ધડપણના વખતમાં તેની આજ્ઞાઓની અવગણ કરી છયોક તેનું અપમાન કરે છે. કુટુંબઘાતને લીધેજ તેના રાજ્યની તેના મરણ પછી વેળાસર પડતી થઇ. પોતાના

આપને કેદ કરી રાજ્ય લીધું હતું, તેવી રીતે પોતાને પોતાના પુત્રો કેદ કરે નહિ તે બાબત તેને હમેશ સાવચેત રહેવું પડતું, તથા તેમની પર વિશ્વાસુ બાતમીદારો રાખવા પડતા.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબના શાહજાદાનાં નામ કહો.

ઉ૦ (૧) મોઆઝમ (૨) આઝમ (૩) કામબક્ષ (૪) મહમદ (૫) અકબર.

બાહાદુરશાહ (મોઆઝમ) ઈ. સ. ૧૭૦૭—૧૭૧૨—૫.

પ્ર૦ બહાદુરશાહે કેવી રીતે રાજ્ય મેળવ્યું ?

ઉ૦ મોઆઝમે આઝમને આગ્રા આગળ હરાવ્યો. તથા કામબક્ષને હૈદરાબાદ આગળ હરાવી પોતે બાહાદુરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો અને જુદ્દીકારખાનને પ્રધાન નીમ્યો.

પ્ર૦ બહાદુરશાહના વખતના બાણુવા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ ગાદીએ બેસી મરાઠા રાજા શંભાજીના દીકરા શાહુને મિત્ર તરીકે રહેવાની સરતે છોડી મુક્યો. રજપુત અને મરાઠાઓની સ્વતંત્રતા કબ્જુલ કરી. એવામાં શીખ લોકોએ બંડ કર્યું તે સમાવવા બાદ-શાહ ગયો પણ સમ્યું નહિ, અને બાદશાહ ઈ. સ. ૧૭૧૨માં મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ બાહાદુરશાહના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ લડાઈમાં હોંશિયાર નહોતો, ધર્મ બાબતમાં અકબરના વિચારોને મળતો હતો તેથી લાંબો વખત જીવ્યો હોત તો મોગલાખને ચઢ-તી સ્થિતિમાં લાવત,

જહાંદારશાહ ઇ. સ. ૧૭૧૨—૧૭૧૩—૧.

પ્ર૦ જહાંદારશાહને કેવી રીતે ગાદી મળી ?

ઉ૦ જુલ્ફીકારખાનની મદદથી ભાઇ બત્રીખાનનો નાશ કરી ગાદી-એ બેઠો.

પ્ર૦ જહાંદારશાહનું મરણ કેવી રીતે થયું ?

ઉ૦ તેના સપાટામાંથી બચેલો તેનો બત્રીખાને ફરોકશીર સૈયદહુસેન અને સૈયદ અબ્દુલ્લાની મદદથી તેની સામે થયો અને જહાંદારશાહ તથા જુલ્ફીકારખાનને ૧૭૧૩ માં આગ્રા આગળ મારી ગાદી લીધી.

ફરોકશીર ૧૭૧૩—૧૭૧૮—૬.

પ્ર૦ ફરોકશીરે ગાદી મેળવી શું કર્યું ?

ઉ૦ ગાદીએ બેસી પોતાને મદદ કરનાર સૈયદ અબ્દુલ્લાને વજર નીચો તથા સૈયદહુસેનને સેનાપતિની જગા આપી.

પ્ર૦ તેના વખતના જાણીતા લાયક બનાવ કહો.

ઉ૦ સૈયદ હુસેનની મદદથી જોધપુરના રાજા અજીતસિંહની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું. શીખ લોકોએ પોતાના સરદાર બંધુની આગેવાની નીચે બંડ કર્યું. તેથી સૈયદહુસેને તેમને હરાવ્યા, અને તેમના સરદાર બંધુને ફર રીતે મારી નાખ્યો. પછી સૈયદહુસેન દક્ષિણમાં ગયો અને નિજમઉલ્લમુલ્ક પાસેથી ચાર્જ સંભાળી મરાઠા સાથે સલાહ કરી.

પ્ર૦ બાદશાહ અને સૈયદ ભાઇઓ વચ્ચે શા કારણથી અણબનાવ થયો ?

ઉ૦ સૈયદહુસેને મરાઠા સાથે સલાહ કરી હતી કે મરાઠાઓએ કબજો કરેલો મુલક તેમની પાસે રહેવા દેવો, અને દક્ષિણમાં સુર-

જેશ મુખી તથા ચોથ ઉધરાવવા દેવી. તેના બદલામાં મરાઠા રાજા શાહુ દર વરસે પંદર લાખ આખંડણી ભરે, તથા પંદર હજાર સ્વારોથી બાદશાહની ચોકરી કરવી. આ સરતો પર સહી કરાવવા હુસેન શાહના પ્રધાન બાલાજીને લઈ બાદશાહ પાસે આવ્યો, પણ બાદશાહે તેના પર સહી ના કરી, તેથી સૈયદ બાઈ-ઓએ બાદશાહને મારી નાખ્યો. ઇ. સ. ૧૭૧૯.

પ્ર૦ ફરોકશીરના વખતમાં અંગ્રેજોએ કેવી રીતે લાલ મેળવ્યો ?

ઉ૦ બંગાળના સુબા સામે ફરીઆદ કરવા કેટલાક અંગ્રેજો ફરોકશીરના દરબારમાં ડૉક્ટર હેમીલ્ટનની સરદારી નીચે આવ્યા હતા. આ વખતે બાદશાહ માંદો હતો. તેનો રોગ ડૉક્ટર હેમીલ્ટને મટાડ્યો, તેથી ઇનામ બદલ તેને કેટલીક જમીન આપી, અને અંગ્રેજી માલનું હાંશિક માફ કર્યું.

પ્ર૦ સૈયદ બાઈઓ બાદશાહ બનાવનાર કેમ કહેવાયા ?

ઉ૦ ફરોકશીરને મારી નાખી રશીડદીનખાન અને રશીડદૌલાને ગાદી આપી, અને તેઓ મરણ પામતાં સૈયદોએ શાહબાદમના પૌત્ર મહમૂદશાહને ગાદીએ બેસાડ્યો. આવી રીતે તેઓ પોતાની સત્તાના બળથી મરણ મુજબના માણસોને ગાદી આપતા, અને તેઓની સાથે અણબનાવ થતાં મારી નાખી નવા માણસને ગાદી આપતા તેથી તેઓ બાદશાહ બનાવનાર કહેવાયા.

મહમૂદશાહ રંગીલો ૧૭૧૯—૧૭૪૮—૨૨.

પ્ર૦ મહમૂદશાહે ગાદીએ બેસી પ્રથમ શું કામ કર્યું ?

ઉ૦ પોતાની મા તથા સરદારોની શીખવણીથી ૧૭૧૯ માં સૈયદ હુસેનને અને ૧૭૨૦માં શાહપુરની લડાઈમાં સૈયદ અબદુલ્લાને

મરાવી રાજ્ય કારભાર દક્ષિણના સુબા અસોફની તથા અયોધ્યાના સુબા સાદતખાને સોંપ્યો.

૫૦ મહમદશાહના વખતમાં કયા રાજ્યો સ્વતંત્ર થયા ?

ઉ૦ બાદશાહનો સ્વભાવ ક્ષાવતો નહિ આવવાથી ૧૭૨૦ માં નિજમ-ઉલ્લખુદ્દે હૈદરાબાદમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. ઇ. સ. ૧૭૩૨ માં અયોધ્યાના સુબા સાદતખાંએ સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપ્યું. તેમજ મુર્શીદ કુલીખાને બંગાળામાં અને કર્ણાટકના નવાબે અર્કાટમાં ગાદી કરી સ્વતંત્ર અમલ ચલાવ્યો. વળી મારવાડના રાજા અજીતસિંહે અજમેર જીત્યું, તથા મરેઠાઓએ દક્ષિણમાં ચોથ ઉધરાવવા માંડી.

૫૦ મહમદશાહના વખતની મરેઠી રાજ્યની સ્થિતિ કહો ?

ઉ૦ ૧૭૨૦માં બાલાજી પેશ્વાના મરણ પછી બાજીરાવ પેશ્વા થયો. તેના હાથ નીચે રાણોજી સીંધીઆ, મલ્હારરાવ હોલકર, પીલાજી ગાયકવાડ અને ઉદ્ધવજી પરમાર નામના બહાદુર સરદાર હતા. તેમણે ગુજરાત, માળવા, બુદેલખંડનો કેટલોક ભાગ જીતી મરેઠી સત્તા વધારી. બાજીરાવ હોંશીઆર અને રાજનીતિજ્ઞ હોવાથી મરેઠી રાજ્ય સારી ચઢતી સ્થિતિમાં આવ્યું. તે ઇ. સ. ૧૭૪૦માં મરણ પામ્યો, તેના મરણ પછી બાલાજી ખીજે પેશ્વા થયો.

૫૦ મહમદશાહના વખતમાં કયા કયા પરદેશી રાજાઓએ સ્વારી કરી ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૩૮માં ઇરાનના રાજા નાદિરશાહે અને ઇ. સ. ૧૭૪૭માં અફઘાનીસ્તાનમાં બાદશાહ અહમદશાહ અબદાલીએ સ્વારીઓ કરી.

૫૦ નાદિરશાહની સ્વારી વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૩૮માં હિંદપર ચઢી આવ્યો તેની સામે બાદશાહે કર્નાલ આગળ યુદ્ધ કર્યું, પણ નિજમ ઉલ્લખુદ્દે અને સાદત-

ખાનની ફાટકુટને લીધે મોગલો હાર્યા. પછી નાદિર દિલ્હી ૫૮ દિવસ સુધી લુંટ્યું, બાળ્યું અને વીશ હજાર માણસોની કતલ કરી. કાહીનુર, મયુરાસન, તથા જવાહીર અને રોકડ નાણું મળી બીસ કરોડની મિલકત લઈ ચાલ્યો ગયો.

પ્ર૦ અહમદુરાનીની સ્વારીની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ અફઘાનીસ્તાનનો બાદશાહ ઇ. સ. ૧૭૪૭માં મોગલ રાજ્ય પર ચઢી આવ્યો, પણ શાહજહાં અહમદે તથા કમરૂદ્દીને સરહિંદ આગળ હરાવ્યો. મોગલોનો આ છેલ્લોજ વિજય હતો.

અહમદશાહ ૧૭૪૮—૧૭૫૪-૬.

પ્ર૦ અહમદશાહના વખતના જાણવા લાયક ખનાવ કહો.

ઉ૦ ૧૭૫૨ માં અહમદશાહ અબદલી ફરીથી સ્વારી લાવ્યો. તેને લાહોર આપી પાછો કાઢ્યો. (૨) મલ્હારરાવ હોલ્કરે દિલ્હી જીતી લીધું. (૩) ૧૭૫૧માં મરેઠાઓને ખંજાળામાંથી ખંડણી લેવાની સનંદ મળી. (૪) રોહીલા લોકોએ ખંડ કયું તે મરેઠાઓની મદદથી સમાવ્યું. એવામાં નિજમ ઉલમુલ્ક ઉર્ફ અસો-ફજના દીકરા ગાજીઉદ્દીને બાદશાહને આંધળો કરી ઇ. સ. ૧૭૫૪માં મારી નાખ્યો.

આલમગીર (૨) ૧૭૫૪—૧૭૫૬-૫.

પ્ર૦ આલમગીરના સમયનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ એને ગાજીઉદ્દીનનની મદદથી ગાદી મળી. ગાજીઉદ્દીને અબદલીના સુબાને પંજાબમાંથી કાઢી મૂક્યો, તેથી ૧૭૫૬માં અબદલી ત્રીજાવાર ચઢી આવ્યો અને મયુરાં લુંટી નજમઉદ્દૌલાને સુબો હરાવી પાછો ગયો. પછી ગાજીઉદ્દીનને બાદશાહ સાથે અસુ-ખનાવ થવાથી બાદશાહનું માથું કપાવી નહીંમાં નખાવ્યું.

ઇ. સ. ૧૭૫૬ અને એક બાળકને ગાદી આપી. અબદલી ચોથી વખત ૧૭૫૬માં હિંદ પર સ્વારી લાવ્યો પણ પાછો ગયો.

શાહઆલમ (૨) ૧૭૫૬—૧૮૦૬-૪૭.

પ્ર૦ શાહઆલમની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ એ નામનોજ બાદશાહ હતો. તેના વખતમાં ૧૭૬૧માં અહમદ-દુરાની પાંચમીવાર હિંદ પર ચઢી આવ્યો અને પાણીપતના મેદાનમાં મરેઠાને હરાવ્યા. આ બાદશાહને ગુલામ કાદરે અધિજો કરી સિંધિયાને સોંપ્યો. સિંધિયા પાસેથી અંગ્રેજોએ ૧૮૦૩માં છોડાવ્યો તે ઇ. સ. ૧૮૦૬માં મરણ પામ્યો.

અકબર (૨) ૧૮૦૬—૧૮૩૭-૩૧.

પ્ર૦ અકબરના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ એ શાહઆલમનો છોકરો હતો. તેનું બરણપોષણ તથા રક્ષણ અંગ્રેજોએ સારી રીતે કર્યું તે ઇ. સ. ૧૮૩૭માં મરણ પામ્યો.

મહમદ બહાદુરશાહ ૧૮૩૭—૧૮૫૮-૨૧.

પ્ર૦ તેના વખતની કારકીર્દીનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ ફક્ત નામનો મોગલવંશનો છેલ્લો બાદશાહ હતો. તેનું રાજ્ય જવાથી હમેશાં ઉદાસ રહેતો. ક્રોધના આવેશથી તે ૧૮૫૭ના બળવામાં સામેલ થયો તેથી ૧૮૫૮માં અંગ્રેજોએ તેને રંગુનમાં કેદ કર્યો, અને તેના બે કુવરને બળવામાં ભાગ લેવાથી તોપને ગોળે ઉરાડી મૂક્યા. બાદશાહ રંગુનમાં ૧૮૬૨માં મરણ પામ્યો.

મરેઠી વંશ.

દાહરે.

શિવાજી શંભાજી ને, રાજારામ નરેશ;

શિવાજી બીજા પછી, શાહુ રામ રાજેશ.

શાહુ બીજે તે પછી, રાય પ્રતાપીરાય;

છેલ્લો શાહજી નીપળ્યો, કુળ મરેઠામાંય.

૨

પ્ર૦ મરેઠાની ઉત્પત્તિ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ ઉદ્દેપુરના રાણા ભીમસીના પુત્ર દક્ષિણમાં જઈ રહ્યા હતા. તેઓ ભોંસલે નામના કુળથી પ્રખ્યાત થયા હતા. તેઓ અહમદનગરના રાજ્યમાં નોકરી કરતા હતા તેમાં માલોજી ભોંસલેએ ઉંચી પદવી મેળવી તેમને શાહજી નામે પુત્ર થયો. તેમનો વિવાહ તેજ કુળના જાદવરાયની દીકરી જીજ્ઞાષા વેરે થયો હતો. આથી તેમને બે પુત્ર થયા. (૧) શિવાજી. (૨) વ્યંકાજી.

(૧) શિવાજી ૧૬૬૪—૧૬૮૦—૧૬.

પ્ર૦ શિવાજી મહારાજની બાલ્યાવસ્થાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ મહાન પુરુષનો જન્મ સને ૧૬૨૭ માં થયો હતો. તેમના બાપને બે જાગીર હતી. (૧) સતારા. (૨) તંજવર. શિવાજી સતારામાં રહેતા હતા. તેમના પર દેખરેખ રાખવાનું કામ દાદાજી કાંડેવ નામના બ્રાહ્મણને સોંપવામાં આવ્યું હતું. આ વખતે મુસલમાનો તરફથી હિંદુ પ્રજાને ઘણી પીડા વેઠવી પડતી હતી. આથી દાદાજી કાંડેવે પોતાના શિષ્યને ફક્ત લખતાં વાંચતાં શીખવી. મહાભારત, રામાયણ વગેરે વીરરસ કાવ્યો સંભળાવી તેમનામાં હિંદુપણાનું અભિમાન આવ્યું, તથા અસ્ત-શસ્ત્ર વિદ્યા શીખવી. તેજ વખતે રામદાસ ગુરૂએ પણ તેમને હિંદુપ્રજાને મુસલમાનોના જીલમમાંથી છોડવવા ઉપદેશ કર્યો.

પ્ર૦ શિવાજીએ રાજ્ય મેળવવાની કેવી રીતે શરૂઆત કરી ?

ઉ૦ પહાડી પ્રદેશમાં રહેતા માવલી લોકો સાથે દોસ્તી કરી તેમની ટોળીઓના આગેવાન બન્યા, અને તે ટોળીઓને લઈ ગામડાં હુટતા. તેમાં મળેલી હુટ ભાગે પડતી વહેંચી લેતા. આથી તેમની ટોળીઓમાં પુબ્કળ માણસની ભરતી થઈ. આવી રીતે માણસો વધવાથી તેમણે નજદીક આવેલા અહમદનગરને વિજ્ઞપુરના રાજ્યનાં ગામડાં હુટવા માંડ્યાં, વિજ્ઞપુરના રાજ્યમાં શાહજી નોકર હતા, તેમને શિવાજીની આવી વર્તણૂકથી નારાજ થઈ વિજ્ઞપુરના રાજ્યે કદમાં નાખ્યા, તો પણ શિવાજી અટક્યો નહિ, ત્યારે પોતાના બળવાન સરદાર અફઝલખાનને પુબ્કળ લશ્કર લઈ શિવાજીને પકડી લાવવા મોકલ્યો. શિવાજીએ કપટકળા કરી અફઝલખાનને પોતાની ખાનગી મુલાકાત લેવા બોલાવ્યો, અને બેઠતી વખતે પેટમાં વાધનખ મારી મારી નાંખ્યો. આ વખતે અફઝલખાનનું લશ્કર નિશ્ચિંતતાથી મોજ-મજલ કરતું હતું, તેના ઉપર શિવાજીના પહાડી લશ્કરે ઓચિંતો હુમલો કરી નાશ કર્યો, અને તેમનાં હથીઆર તથા સર સામાન લઈ લીધો. આવી રીતે શિવાજીએ પોતાના લશ્કરને હથીઆરખંધ બનાવ્યું. વર્ષી ઇ. સ. ૧૬૬૩ અને ઇ. સ. ૧૬૭૦ માં સુરત લૂંટી પુબ્કળ ધન મેળવ્યું. આ વખતે કંપની સરકારની સુરતમાં વખાર હતી તે જીઠાવી મુંબાઈ લઈ ગયા.

પ્ર૦ શિવાજીને વશ કરવા ઔરંગઝેબે શી યુક્તિ કરી ?

ઉ૦ શિવાજીના બાપ શાહજી ઇ. સ. ૧૬૬૩ માં મરણ પામતાં ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં રાજ્યાભિષેક કરાવી શિવાજીએ પોતાના નામના સિક્કા પડાવ્યા, તેની આવી રીતે વધતી જતી સત્તા

જોઈ મોગલબાદશાહ ઔરંગજેબને ચિંતા થઈ, તેથી તેને પકડી લાવવા જયપુરના રાજા જયસિંહને મોકલ્યો, તેણે શિવાજીને અભય વરદાન આપી ઔરંગજેબના દરબારમાં હાજર થવા કહ્યું; તેથી શિવાજી અને શંભાજી બન્ને જયસિંહની સાથે દિલ્હી ગયા, પણ ઔરંગજેબે તેમને કેદ કર્યા.

૩૦ શિવાજી કેદમાંથી કેવી રીતે નાસી છૂટ્યો ?

ઉ૦ શિવાજી કેદલોક વખત મંદવાડનું બાનું કાઢી પડી રહ્યો, અને પછી પોતાને આરામ થયો એ બાબતની ખુશાલીમાં સાધુ તથા ક્ષત્રીઓને મીઠાઈના કંડીઆ આપવા માંડ્યા, શરૂઆતમાં કેદલોક વખત આ કંડીઆ ઉપર દેખરેખ રાખવામાં આવી. પણ પાછળથી થોડા આવતાં બાપ દોકરો બન્ને મીઠાઈના ખાલી કંડીઆમાં બેસી સાધુને વેશે નાસી છૂટ્યા, અને દક્ષિણમાં આવી ઔરંગજેબને વધારે પીડા કરવા લાગ્યા. પછી ઔરંગજેબે પકડવા માટે ઘણી ઘણી લાલચો આપી, પણ કબજામાં આવ્યા નહિ. વળી ઔરંગજેબે પોતાના મામા સાધસ્તખાને પણ શિવાજીને વશ કરવા પુનામાં મોકલ્યો હતો, પણ શિવાજીએ વેષ બદલી તેને ઝખમી કર્યો તેથી તે નાશી ગયો.

૩૦ શિવાજીના રાજ્યાભિષેકની હકીકત કહો.

ઉ૦ ઔરંગજેબ તેમજ અહમદનગરને વિજયપુરના રાજાઓની બીકમાંથી છુટ્યા પછી ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં મોટા ઠાકમાઠથી રાયગઢમાં રાજ્યાભિષેક કર્યો તે વેળા તેણે પોતાની તુળા સોનાથી કરી, તે સોનું આલણોને દાન તરીકે વહેંચ્યું. તંબવરની જગીર પોતાના ભાઈ વ્યંકાજીને સોંપી દીધી, અને પોતે મેળવેલા રાજ્યનો મંદોબસ્ત કરવામાં રોકાયો. આ મહાન પુરુષ ઇ. સ.

૧૬૮૦ માં મરણ પામ્યો. તેને બે કુંવર હતા. (૧) શંભાજી ને (૨) રાજરામ. શંભાજી મોટા હોવાથી તેમને ગાદી મળી.

પ્ર૦ શિવાજીની રાજપદ્ધતિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ શિવાજીએ એક મુખ્ય પ્રધાન અને તેના હાથ નીચે આઠ પ્રધાનો નીમી દરેકને એકક ખાતાનો ઉપરી બનાવ્યો. તે આઠ પ્રધાનની મદદથી નવા કાયદા બાંધી રાજ્ય ચલાવતો. મુખ્ય પ્રધાન પેશ્વા કહેવાતો હતો. જીતેલા મુલકનો સારો બંદોબસ્ત રાખવાથી રૈયત બહુી સુખી હતી.

પ્ર૦ શિવાજીના ગુણ દોષ કહો.

ઉ૦ બહાદુર, લડવૈયો અને પરાક્રમી હતો. શરીરે ઠીંગણો હતો. કોઈ કોઈ વખત સ્વાર્થ સાધવા કપટ કરવામાં પણ પાછો પડતો નહિ. તેનામાં હિંદુ ધર્મનું અભિમાન હતું, અને પોતાના લશ્કર તથા પ્રજામાં પણ હિંદુ ધર્મનો જીસ્સો ફેલાવ્યો. આથી કરી તેની પંડીના નબળા વંશજોએ પણ મેગલ જેવા બળવાન દુશ્મનોને કાવવા દીધા નહિ એટલુંજ નહિ, પણ આગળ જતાં તે રાજ્યને પાયમાલ કર્યું. આ બહાદુર નરે ખરા અણીના પ્રસંગે હિંદુ ધર્મનું રક્ષણ કર્યું, તેથી એક કવિની કહેવત મુજબ “ કાશીની કસા ગઈ, મથુરાં મસીદ ભઈ; શિવાજી ન હોત તો સુન્નત હોત સખડી ” મતલબ કે આ સમયે શિવાજી ન હોત તો મુસલમાન જોરજુલમથી તમામ હિંદુને મુસલમાન બનાવત.

શંભાજી ૧૬૮૦--૧૬૮૯—૯.

પ્ર૦ શંભાજી વિષે બળુવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ ગાદીએ આવી પોતાની સાવકી માને મારી નાખી શરૂઆતમાં તેણે શિવાજીની માફક રાજ્યનો બંદોબસ્ત ઠીક રાખ્યો, પણ

પાછળથી કલુષા નામના કનોજીઆ બ્રાહ્મણની ખરાબ સોબતમાં પડી વિષયી અને વ્યસની બન્યો. તેથી રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા થઈ, એટલુંજ નહિ પણ આનો લાલ મોગલોએ લીધો.

પ્ર૦ શંભાજીના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ એક વખતે દારૂનો નીસો કરી શંભાજી તથા કલુષા બન્ને બેઠા હતા, તેવામાં ઔરંગજેબના સરદારે પકડી બાદશાહની હજુરમાં મોકલી દીધા. બાદશાહે શંભાજીને કહ્યું કે જો તું મુસલમાન થાય તો તને જીવતો છોડું, ત્યારે શંભાજીએ મુસલમાની ધર્મનું અપમાન કરી પેગંબરને ગાળો દીધી, અને બાદશાહને કહ્યું કે તારી શાહજાદી પરણાવે તો મુસલમાન થાઉં. આ ઉપરથી ઔરંગજેબે તેને ધાતકી રીતે મારી નાખ્યો, અને તેના પુત્ર શાહુને કેદ કર્યો. ઔરંગજેબ ને શંભાજી મરાયાથી અને શાહુ કેદ પકડાયાથી મરાઠા તરફથી શાન્તિ મળશે એમ લાગ્યું, પણ મરાઠા-ઓએ તો શંભાજીના ચોરમાન લાઇ રાજારામને ગાદીએ બેસાડી રાજકારભાર ચલાવ્યો.

(૩) રાજારામ ૧૬૮૯—૧૭૦૦-૧૧.

પ્ર૦ રાજારામના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ રાજારામનું મોગલોથી રક્ષણ કરવા માટે જીજીના ગઢમાં રાખવામાં આવ્યો, પણ તેને ઔરંગજેબના દીકરા કામઅક્ષે ઘેરો ઘાલ્યો. આથી રાજારામ લાંચ આપી નાશી છુટ્યો. ઇ. સ. ૧૬૯૮. ત્યાર પછી બે વરસે એટલે ઇ. સ. ૧૭૦૦ માં મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો કુંવર શિવાજી ગાદી ઉપર આવ્યો.

(૪) શિવાજી (૨) ૧૭૦૦—૧૭૦૮—૮.

પ્ર૦ શિવાજીના સમયની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

૬૦ શિવાજી નાની ઉમરનો હોવાથી તેની વતી તેની મા તારાબાઇ હોંશીયારીથી રાજકારભાર ચલાવવા લાગી, પણ ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં મોગલ બાદશાહ ઔરંગઝેબ મરણ પામતાં તેનો પુત્ર બહાદુરશાહ ગાદી પર આવ્યો, તેણે શાહુને પોતાના મિત્ર તરીકે વર્તવાની શરતે કેદમાંથી છુટા કર્યો. તેણે દક્ષિણમાં આવી ગાદીનો પોતાનો હક જાહેર કર્યો, પણ તારાબાઇએ તેને રાજ્યની લગામ સોંપી નહિ; તેથી શાહુ તેની સામે થયો. શાહુના પક્ષમાં ઘણા માણસો આવી મળવાથી તારાબાઇનું કંઈ આશ્ચર્ય નહિ, તેથી આખરે પોતે શિવાજીને લઈ કાલ્હાપુર જઈ રાજ કરવા લાગી અને સતારાની ગાદી શાહુને સોંપી. આવી રીતે મરાઠી રાજ્યની બે શાખા થઈ. મોટી સતારા, અને નાની કાલ્હાપુર. નાની શાખા અઘાપિ ચાલુ છે, અને સતારાનું રાજ્ય ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં છેલ્લો રાજા (શાહજી) આપા સાહેબ અપુત્ર મરણ પામતાં અંગ્રેજ સરકારે ખાલસા કર્યું.

(૫) શાહુ ૧૬૦૮—૧૭૪૮—૪૦.

પ્ર૦ આ રાજાનું નામ શાહુ કેવી રીતે પડ્યું ?

ઉ૦ ઔરંગઝેબના દરબારમાંથી શિવાજી અને શંભાજી છાનામાના નાશી ગયા હતા, પણ આ નાશી ગયો નહિ તેથી ઔરંગઝેબે મશ્કરીમાં તેનું નામ શાહુ પાડ્યું. ઔરંગઝેબે તેને કાંઈ પણ પ્રકારની હરકત પડવા દીધી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ તેનો વિવાહ કાંઈ મરાઠા નાયકની કન્યા સાથે કરાવી આપ્યો હતો. વળી ઔરંગઝેબની શાહનૂદી પણ તેના ઉપર બહુ હેત રાખતી હતી.

પ્ર૦ મોગલ દરબારમાં ઉછરવાથી તેના ઉપર શી અસર થઈ ?

ઉ૦ મોગલ દરબારનો વૈભવ જોઈ પોતે મોજશોખી થયો, અને મોગલ

દરબારની માફક પોતાના દરબારમાં અત્તરના કુવારા ચડાવવા લાગ્યો. રાજ્યનો તમામ કારભાર પોતાને ગાદી અપાવવામાં મદદ કરનાર બાલાજી પેશ્વાને સોંપી પોતે મોજશોખ કરવા લાગ્યો.

૩૦ શાહુરાજના સમયમાં જાણુવા લાયક બનાવ લખો.

ઉ૦ બાલાજી પેશ્વાને મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો, તેણે દિલ્હીના પાદશાહ પાસેથી મરેઠી રાજ્યનું સ્વતંત્રપણું તથા દક્ષિણની ચોથ ઉધરાવવાનું કબજા કરાવ્યું. બાલાજી પેશ્વા ૧૭૨૦માં મરણ પામવાથી બાજીરાવને તે જગ્યાએ નીમ્યો. વળી સેનાપતિ ખંડેરાવ અને સરદાર દામાજી મરણ પામવાથી ખંડેરાવની જગા તેના પુત્ર ત્રંબકરાવને અને દામાજીની જગા તેના ભત્રિજા પિલાજી ગાયકવાડને આપવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૭૩૪માં માળવા પર સ્વારી કરી, પણ વિજય મળ્યો નહિ. નિઝામઉલ્લમુલ્કની શિખવણીથી ત્રંબકરાવ બાજીરાવની સામે થયો, પણ તેને ૧૭૩૪માં ડમોઈ આગળ હરાવ્યો. વળી ઇ. સ. ૧૭૩૬માં નિઝામ તથા દિલ્હીના પાદશાહને ભોપાળ આગળ હરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં બાજીરાવના ભાઈ ચિમનાજીએ પોર્ટુગીઝો પાસેથી વસાઈનો કિલ્લો લીધો. ઇ. સ. ૧૭૪૦માં બાજીરાવ મરણ પામવાથી તેની જગા બાલાજીને આપવામાં આવી. તેના વખતમાં ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં રાધોજી ભોંસલેએ બંગાળના નવાબ અલીવદ્દીખાન પાસેથી વરાડ પ્રાંત મેળવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં શાહુ રાજા અપુત્ર મરણ પામ્યો, તેથી તેની પછી રામરાજા ગાદી ઉપર આવ્યો.

રામરાજા ઇ. સ. ૧૭૪૮-૧૭૭૭-૨૬.

૩૦ રામરાજના સમયની જાણુવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તેણે પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા કરી, પણ બાલાજીએ

શાહુના વખતનું વીજ રજુ કર્યું આથી તેણે પેશ્વાને રાજનો તમામ કારભાર સોંપી સતારામાં રાજ કરવા માંડ્યું, અને પેશ્વાએ પોતાની ગાદીનું સ્થળ પુનામાં રાખ્યું ઇ. સ. ૧૭૭૨-૭૩ થી પેશ્વાના રાજમાં ગાદી માટે ખટપટ થવાથી તેમને ઇ. સ. ૧૭૭૫-૮૨ સુધી અંગ્રેજો સાથે વિગ્રહ કરવો પડ્યો. આ કામમાં સતારાની મરાઠી શાખાવાળાઓએ કાઠપિણુ પ્રકારનો ભાગ લીધો નહતો. રામરાજ ઇ. સ. ૧૭૭૭ માં અપુત્ર મરણ પામ્યો તેથી મરાઠા સરદારોએ ભોંસલે કુળના શાહુને દત્તક લઈ ગાદી આપી.

શાહુ બીજો ૧૭૭૭-૧૮૧૮-૪૧.

પ્ર૦ શાહુ બીજાના વખતની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ પુનામાં પેશ્વાઓ સંપૂર્ણ અધિકાર ચલાવતા હતા પણ મરેઠા રાજ પરથી પોતાની સત્તા કાઢી નાખી નહોતી. આથી શાહુએ પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવા માટે ૧૮૦૧ માં પ્રયત્ન કર્યો તેથી પેશ્વાએ શાહુ તથા તેના પુત્રોને કેદમાં નાખ્યા ત્યાં તે ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં મરણ પામ્યો. આ રાજના સમયમાં અંગ્રેજ લોકોને પેશ્વા સાથે ૧૮૦૨ માં લડાઈ થઈ તે મરાઠી બીજા વિગ્રહના નામથી પ્રખ્યાત છે અને ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં ત્રીજી લડાઈ થઈ. આ છેલ્લી લડાઈમાં અંગ્રેજ સરકારે બાહુરાવ પેશ્વા પાસેથી પુનાનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું ત્યારે સતારાની ગાદી શાહુના પુત્ર બાળા સાહેબ (પ્રતાપસિંહ) ને આપી.

બાળા સાહેબ ઉર્ફે પ્રતાપસિંહ ૧૮૧૮-૧૮૪૦-૨૨.

પ્ર૦ બાળા સાહેબની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ આ ક્રૂર નામનોજ રાજા હતો. ઘણી ખરી સત્તા અંગ્રેજ સર-

કારને હસ્તકે હતી, તેથી તેણે સ્વતંત્ર થવા લાડ આફઘાંડના વખતમાં ૧૮૪૦ માં તોફાન કર્યું તેથી તેની પાસેથી ગાદી લઇ તેના બાઇ આપાસાહેબ (શાહજી) ને આપી.

આપા સાહેબ (શાહજી) ૧૮૪૦—૧૮૪૮-૮.

પ્ર૦ આ રાજાના સમયની જાણવા લાયકે હકીકતનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ મરેઠી વંશનો ફક્ત નામનોજ છેલ્લો રાજા હતો તે ધ. સ. ૧૮૪૮માં અપુત્ર મરણ પામવાથી લાડ ડેલહૌસીએ સતારાનું રાજ ખાલસા કર્યું તેથી મરઠી વંશનો અંત આવ્યો.

પેશ્વાવંશ.

હાહરો.

પહેલો ખાલાજી પછી, ખાજરાવ બદલાય;

ખાલાજી બીજા પછી, માધવરાવ નરપાળ. ૧

નારણ, માધવરાવને, સવાઈ નામ સરદાર;

છેલ્લો ખાજરાવ થયો, પેશ્વાનો સરદાર. ૨

વંશાવળી.

ખાલાજી ૧૭૧૪—૧૭૨૦—૬

ખાજરાવ બદલાય ૧૭૨૦—૧૭૪૦—૨૦

ખાલાજી (૨) ૧૭૪૦—૧૭૬૧—૨૧

માધવરાવ ૧૭૬૧—૧૭૭૨—૧૧

નારાયણરાવ ૧૭૭૨—૧૭૭૩—૧

સવાઈ માધવરાવ ૧૭૭૪—૧૭૯૫—૨૧

ખાજરાવ (૨) ૧૭૯૫—૧૮૧૮—૨૩

૫૦ બાલાજી પેશ્વાની જાણવા લાયક હકીકત કહો.

૭૦ તે પ્રથમ તલાટુ કરતો હતો, પણ શાહુ રાજાને ગાદી મેળવવામાં મદદ કરી તેથી ઇ. સ. ૧૭૧૪ માં તેને મુખ્ય પ્રધાન પેશ્વાનો હોદ્દો આપ્યો. તેણે શાહુનો સારી રીતે રાજકારભાર ચલાવ્યો. દિલ્હીના મોગલ બાદશાહ પાસે મરેઠી રાજ્યનું સ્વતંત્રપણું તથા દક્ષિણની ચોથ કબ્જા કરાવી એવામાં ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં તેનું મરણ થયું તેથી શાહુ રાજાએ તેના પુત્ર બાજીરાવને પેશ્વાપદે નીમ્યો.

૫૦ બાજીરાવના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

૭૦ ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં પેશ્વા થયો. આ સમયમાં મરેઠા સેનાપતિ ખંડેરાવ તથા તેના હાથ નીચેના દામાજી ગાયકવાડ મરણ પામ્યા. ખંડેરાવની જગા તેના પુત્ર ત્રંબકરાવને તથા દામાજીની જગા પીલાજીને આપી. ઇ. સ. ૧૭૩૪ માં માળવા ઉપર સ્વારી કરી. નિળમઉલમુલકે પેશ્વા અને મરેઠા વચ્ચે અણખનાવ કરાવવા ત્રંબકરાવને ઉશ્કેર્યો. આથી બાજીરાવે ૧૭૩૪ માં ડોહાઈ આગળ ત્રંબકરાવને હરાવ્યો તેમજ ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં નિઝામ તથા દિલ્હીના બાદશાહને ભોપાળ આગળ હરાવી ખંડેરાવની લીધી. ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં બાજીરાવના પુત્ર ચિમનાજીએ વસાઈ તથા રાયોજી ભોંસલેએ વરાડ જીતી લીધો, ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં આ શરવીર નર મરણ પામ્યો. તેને બે કુંવર હતા. (૧) બાલાજી (૨) ચિમનાજી તેમાં મોટો પુત્ર બાલાજી પેશ્વા થયો.

૫૦ બાજીરાવના ગુણ દોષ કહો.

૭૦ શિવાજીની માફક આ માણસ પણ મરેઠી સત્તા વધારવાની કાશીય કરનાર હતો. પોતાના હાથ નીચેના માણસોની પરીક્ષા

કરી તેમની યોગતા મુજબ ઉંચા હોદ્દા આપતો હતો. વળી સરદારો જે મુશ્કેલી જીતતા તેમનેજ જીતેલા મુશ્કેલી સુખાગીરી આપતો, આથી દરેકને પોતાનું પરાક્રમ બતાવવાની હોંશ થતી હતી. તેના હાથ નીચેના સિંધિયા, હોદ્દકર વગેરે સરદારો હલકી પદવી પરથી પોતાનું પરાક્રમ બતાવી ઉંચો હોદ્દો મેળવી શક્યા હતા. શિવાજી મહારાજની માફક મરેઠી રાજ્યની સત્તા વધારી લગવો ઝુંડો અટકતી પાર ઉડાડવાની મહત્વાકાંક્ષા રાખતો હતો, અને તે ઇચ્છા તેણે કેટલેક અંશે પાર પાડી. શાહુ પણ તેના કામથી પ્રસન્ન થઈ કહેતો કે “ શાયાશ છે બહાદુર પિતાના બહાદુર પુત્રને કે વખતે તું મારો લગવો ઝુંડો હિમગીરિને પેલે પાર ઉડાવશે. ” તેણે રાજ્ય મેળવવામાં જેવી ચપલતા બતાવી તેવી રાજ્યનો બંદોબસ્ત રાખવામાં બતાવી શક્યો નહિ, એટલી જ તેનામાં ખોડ હતી.

૫૦ બાલાજી બીજાના વખતની બાલુવા લાયક હકીકત કહેા.

૬૦ ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં પેશ્વાપદે આવ્યા પછી તેના સમયમાં ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં શાહુ મહારાજ મરણ પામ્યો. તેને દીકરો નહિ હોવાથી રામરાજ ગાદીએ આવ્યો. કેટલાક મરાઠા સરદારોની ઉશ્કેરણીને લીધે રામરાજએ પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ બાલાજીએ શાહુના વખતનું બનાવટી વસીઅતનામું રજૂ કર્યું. આથી રામરાજએ કંટાળી જઈ પેશ્વાને તમામ સત્તા સોંપી. સતારામાં રાજ કરવા લાગ્યો, અને પેશ્વાએ પોતાની ગાદી પુનામાં કરી. આવી રીતે પેશ્વા પાસે તમામ રાજસત્તા આવી. રામરાજ ઇ. સ. ૧૭૭૮ માં અપુત્ર મરણ પામ્યો, અને તેની પછી તેનો દત્તપુત્ર શાહુ બીજો ગાદીપર આવ્યો.

પ્ર૦ બાલાજી પેશ્વાના વખતની પેશ્વાઈની સ્થિતિનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ પેશ્વાના વખતમાં મરેઠી સત્તાની પુરેપુરી ચઢતી થઈ. ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં રાધોજી ભોંસલેએ બંગાળા પર સ્વારી કરી આથી નવાબ અલીવર્દીખાને વરાડ પ્રાંત આપી સલાહ કરી. ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં કર્ણાટક પર હલ્લો કરી ત્યાંના નવાબ પાંસેથી તેમજ મહેસુરના રાજા પાસેથી ખંડણી લીધી. ઇ. સ. ૧૭૬૦ માં સદાશીવરાવ ભાઉએ ઉદગીર આગળ નિઝામને હરાવ્યો, ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં રઘુનાથરાવ પેશ્વાએ પંજાબ પર સ્વારી કરી અહમદશાહ અબદલીના સુબાને કાઢી મૂક્યો. આથી અહમદશાહ જગ૨ લશ્કર લઈ મરેઠા ઉપર ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં ચઢી આવ્યો, અને પાણીપતના મદાનમાં મરેઠાને હરાવ્યા.

પ્ર૦ પાણીપતની લડાઈનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં અહમદશાહ જગ૨ લશ્કર લઈ ચઢી આવ્યો. તેના પક્ષમાં રોહીલા, અયોધ્યાનો નવાબ તથા બીજા કેટલાક મુસલમાનો લાગ્યા હતા. મરાઠાના પક્ષમાં જાટરાજા સુરજમલ તથા રજપુતો, સિંધિયા, હોલ્કર, ગાયકવાડ વગેરે હિંદુ રાજાઓ હતા. મરાઠાઓનો સેનાધિપતિ સદાશીવરાવ હતો, તે અવિચારી અને ઉતાવળીઓ હતા. તેને કેટલાક સરદારોએ શિવાજીની પદ્ધતિ પર યુદ્ધ કરવાની સલાહ આપી, પણ ઉદગીરની લડાઈમાં મેળવેલા વિજયના અભિમાનને લીધે ભાઉને ઠાઈની સલાહ પસંદ પડી નહિ, અને રણસંગ્રામમાં સામે મોં-એ લડવાનો વિચાર રાખ્યો. આવા તેના ઉતાવળીઆ સ્વભાવને લીધે જાટરાજા તથા રજપુતો નારાજ થઈ ચાલ્યા ગયા. અહમદશાહે મરાઠી સૈન્યને ઘેરી લઈ તેમનામાં જતો ધાસ

દાણો અટકાવ્યો, તેથી તેમને હેરાનગતિ ભોગવવી પડી. છેવટે લડાઈ થઈ તેમાં મરાઠા હાર્યા અને સદાશિવરાવ ભાઉ, પેશ્વાનો મોટો પુત્ર વિશ્વાસરાવ, તથા ખીજા ઘણા પ્રખ્યાત સરદારો મરાયા, એટલું જ નહિ પણ લગભગ એ લાખ મરાઠા રણમાં પડ્યા. આ લડાઈ ઉપર હિંદુસ્તાનમાં હિંદુની કે મુસલમાનની ચઢતી પડતીનો આધાર હતો. તેથીજ એક ધાર્મિક લડાઈની માફક મરાઠા તરફ હિંદુ રાજા રાણા અને અહમદશાહ તરફ મુસલમાનો પક્ષ પકડીને આવ્યા હતા. મરાઠાના અવિચારી નાયકને લીધે હિંદુઓનો પરાજય થયો, અને અહમદશાહ વિજયવંત થયો.

પ્ર૦ બાલાજી પેશ્વાના મરણ વિષે જાણતા હો તે કહો.

ઉ૦ પાણીપતના મેદાનમાં થએલો હારની દીક્ષગીરી તેમજ તેમાં પોતાના પુત્ર, લશ્કર અને હોંશીઆર સરદારોના થએલા નાશની દીક્ષગીરીને લીધે ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં બાલાજી પેશ્વા મરણ પામ્યો. તેને ત્રણ પુત્ર હતા. (૧) વિશ્વાસરાવ (૨) માધવરાવ (૩) નારાયણરાવ, વિશ્વાસરાવ લડાઈમાં મરાએલો હોવાથી ગાદી ઉપર માધવરાવ પેશ્વા આવ્યો.

માધવરાવ. ૧૭૬૧-૧૭૭૨-૧૧.

પ્ર૦ માધવરાવ પેશ્વાના સમયનું ટુંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ પેશ્વા ૧૭ નર્ષની ઉમરે ગાદીએ આવ્યો, તેથી તેનો કારભાર તેનો કાંકો રાધોઆ ચલાવતો. કેટલાક વખત પછી તેને રાધોઆથી સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા થઈ તેથી રાજ્યમાં કુસંપ પેડો. આ તકનો લાભ લઈ નિજમ પુના હુટવા આવ્યો, પણ તેને હરાવ્યો. વર્ષી ઇ. સ. ૧૭૬૫ તથા ૧૭૬૭ માં મહિસુર ઉપર સ્વારી કરી હૈદરને હરાવી પુષ્કળ દંડ લીધો. વર્ષી ૧૭૬૬ માં

રજપુત રાજ્યો તથા રોહીલખંડમાં ખંડણી લેવાની ઠરાવી, અને દિલ્હીના બાદશાહને પોતાને કબજે કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૭૨ હૈદરને ચેરકુલી આગળ ત્રીજી વાર હરાવ્યો. આવી રીતે ઉપરા-ઉપરી વિજય મેળવી પોતાના ટૂંક સમયમાં પેશ્વાઇનો ફરીથી પુનરોદ્ધાર કર્યો. આ મહાન પુરુષ ઇ. સ. ૧૭૭૨ માં મરણ પામ્યો. તેને પુત્ર નહિ હોવાથી તેના ભાઇ નારાયણરાવને ગાદી મળી.

પ્ર૦ માધવરાવના સમયમાં કયા કયા બહાદુર સરદાર હતા ?

ઉ૦ નાનાફડનવીશ તથા સખારામ ચતુર કારભારી અને રામશા-સ્ત્રી ન્યાયાધીશ, ત્રંબક મામા સરદાર વગેરે પ્રખ્યાત પુરુષ હતા, તેથી માધવરાવની કારકીર્દી વધારે યશસ્વી થઈ.

નારાયણરાવ ઇ. સ. ૧૭૭૨-૧૭૭૩-૧.

પ્ર૦ નારાયણરાવના વિષે જાણવા લાયક હકીકત કહો.

ઉ૦ તેના કાકા રાધોબાએ પોતાની સ્ત્રી આનંદીબાઇની શીખવ-ણીથી રાજલોભને લીધે ઘાત કરાવ્યો. આથી નાનાફડનવીશ, સખારામ બાપુ વગેરે મરાઠા સરદારો રાધોબાની સામે થયા અને નારાયણરાવની સ્ત્રીને પુત્ર જન્મ્યો તેને સવાઈ માધવરાવ નામ ધારણ કરાવી ગાદીએ બેસાડ્યો. ઇ. સ. ૧૭૭૩.

સવાઈ માધવરાવ ૧૭૭૪-૧૭૮૫-૨૧.

પ્ર૦ આ રાજના વખતમાં જાણવા લાયક જે બનાવ બન્યા હોય તેનું ટૂંક વર્ણન કરો.

ઉ૦ રાધોબાને ગાદી નહિ મળવાથી ગાદી મેળવવા માટે ઇ. સ. ૧૭૭૫ માં સુરત મુકામે મુંબાઇના ગવર્નર સાથે ગાદી મળે તો સાક્ષીને વસાઈ બેટ આપવાની સરતે સલાહ કરી, પણ

માધવરાવે કલકત્તાના ગવર્નર જનરલ સાથે ૧૭૭૬ માં પોતાને મદદ કરે તે સરતે પુરંદર મુકામે સલાહ કરી તેથી મુંબઈ સરકારને કલકત્તા સરકારે માધવરાવને મદદ કરવા માટે લખ્યું, પણ પાછળથી કલકત્તા સરકારને માત્રમ પડ્યું કે માધવરાવ ફ્રેંચ સરદારો રાખી લશ્કર તૈયાર કરે છે તેથી મુંબઈ સરકારે રાધોબાની સાથે કરેલી સલાહ મંજૂર રાખી તે પહેલાં મુંબઈ સરકારે મેકાલેલી ટુકડીને હરાવી ઇ. સ. ૧૭૭૯ માં વારગામ મુકામે પોતાને ફાવતી શરતો કબુલ કરાવી સલાહ કરી. પણ પાછળથી કલકત્તાના લશ્કરના સરદાર જનરલ ગોદર્ડે અમદાવાદ ને ડભોઇ જીતી લીધાં તથા જનરલ પોદ્દામે ગ્વાલી અરગઢ ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં જીતી લીધો. આથી છેવટે માધવરાવે ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં સાદ્યાઈ મુકામે સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો.

પ્ર૦ માધવરાવના મરણ વિષે શું જાણો છો ?

ઉ૦ નાનાફડનવીસે રાધોબાના દીકરા બાજીરાવને કેદમાં નાખ્યો હતો, તેને છોડવા માટે માધવરાવે નાનાને વારંવાર કહ્યું પણ બાજીરાવ અવિચારી, આયલો અને ઉતાવળીઓ હોવાથી તેને છુટો કરવાથી પેશ્વાઈને નુકશાન પહોંચાડશે એમ સમજી નાનાએ તેને કેદમાંથી છોડ્યો નહિ. આવા નાનાના સખત દાવથી કંટાળી માધવરાવ પેશ્વા અગાસીમાંથી પડતુ મુઠ્ઠી આપઘાત કરીધો. સવાઈ માધવરાવને પુત્ર નહિ હોવાથી બાજીરાવ ગાદી ઉપર આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૯૫.

બાજીરાવ ખીજે ૧૭૯૫-૧૮૧૮-૨૩.

પ્ર૦ બાજીરાવના સમયની પેશ્વાઈનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આ રાજા નખજો, અવિચારી અને આયલો હતો. ગાદીએ

ખેસીને તરતજ તેણે સિંધિઆ વગેરેની શીખવણીથી નાનાને કદમાં નાખ્યો, પણ પાછળથી તેને છુટ્ટો કર્યો. મરેડી રાજ્યને પડતીમંથી બચાવનાર આ મહાન પુરુષ ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં મરણ પામ્યો. આ માણસનો દાખ ગયા પંચી સિંધિઆ અને હોદ્કર પોતપોતાની મરણ મુજબ સ્વતંત્ર રીતે વર્તવા લાગ્યે. તેમાં પેશ્વા સિંધિઆના પક્ષમાં હોવાથી જસવંતરાવ હોદ્કરે ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં પુના હુટ્યું. આથી બાજરાવે ઇ. સ. ૧૮૦૨માં અંગ્રેજો સાથે વસાઈ મુકામે સલાહ કરી. સિંધિઆ વગેરે સરદારો સાથે અંગ્રેજોએ લડાઈ જોડી તે મરાઠા બીજા વિગ્રહ નામથી ઓળખાય છે.

પ્ર૦ મરાઠી બીજા વિગ્રહની દૂંક હકીકત કહો.

ઉ૦ પેશ્વા અને હોદ્કર લડ્યા તેમાં પેશ્વાએ અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી તે વાત સિંધિઆ અને ભોંસલેને પસંદ પડી નહિ, અને અંગ્રેજો સાથે લડાઈ જોડી. તેમાં દિલ્હી, લાસ્વારી, અસાઈ અને આરગમ આગળ લડાઈઓ થઈ તેમાં સિંધિઆ અને ભોંસલે હાર્યા તેથી સિંધિઆએ સીરજીઅંજો અને ભોંસલેએ દેવગામ આગળ સલાહ કરી. આજ અરસામાં જસવંતરાવ હોદ્કરે જનરલ રાજા વગેરેને ઉશ્કેરી અંગ્રેજો સાથે લડાઈ જોડી તેમાં દીગ અને ફરકાઆદ આગળ લડાઈ જોડી તેમાં તે હાર્યો તોપણ શાન્ત થયો નહિ તેથી તેની મરણ મુજબ સલાહ કરી વિગ્રહનો અંત આણ્યો. ૧૮૦૩.

પ્ર૦ મરાઠી ત્રીજા વિગ્રહની દૂંક હકીકત લખો.

ઉ૦ બાજરાવના સરદાર ત્રંબકજી ડેંગલેએ ગાયકવાડ સરકારના સરદાર ગંગાધર શાસ્ત્રીનું પંઢરપુર મુકામે ખુન કર્યું તે બાબતમાં વસાઈ મુકામે ૧૮૧૭માં બાજરાવે સલાહ કરી, પણ તેણે અંગ્રેજો

નેથી સ્વતંત્ર થવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો અને ખડકીના રેસીડન્ટ એક્ષીસ્ટન્ટ પર ઓર્ડરો લેવા કાર્યો, પણ પાછળથી ખડકી, કારેગામ અને આરોની લડાઈમાં કર્નલ સ્મીથ સાહેબે બાજીરાવને હરાવ્યો. તેના પ્રખ્યાત સરદાર બાપુ ગોખલે રણમાં પડ્યો તેથી તે ઇ. સ. ૧૮૧૮માં માલકમ સાહેબને શરણે આવ્યો. તેને વરસ દીવસે આઠ લાખ રૂપિયા આપવા કરી રાજ ખાલસા કર્યું, અને તેને બિયુરમાં રહેવાની રજા આપી ત્યાં તે ૧૮૫૩માં અપુત્ર મરણ પામ્યો. તેના દત્તપુત્ર નાના સાહેબે આગળ જતાં ૧૮૫૭ ના બળવામાં આગેવાની પડતો ભાગ લીધો હતો. આવી રીતે પેશ્વાઈનો અંત આવ્યો.

૩૦ મરેડી રાજ્યની પાંચ શાખા તેમજ તેમના વિષે જાણવા લાયક દ્રૂંક વિવેચન કરો.

ઉ૦ (૧) પેશ્વા-રામરાજના વખતથી સ્વતંત્ર થઈ પુનામાં રાજ કરવા લાગ્યો. છેલ્લા રાજ બાજીરાવ ખીજ પાસેથી ઇ. સ. ૧૮૧૮માં અંગ્રેજ સરકારે તે રાજ ખાલસા કર્યું.

(૨) સિંધિયા-મૂળ રાજસ્થાપક રાણોજી બાજીરાવનો ખાસદાર હતો. તેણે પોતાની બહાદુરી બતાવી ગ્વાલીયરમાં રાજ સ્થાપ્યું. તેમાં દોલતરાવ સિંધિયાએ ઇ. સ. ૧૮૦૨માં અને જંકાજી સિંધિયાની રાણી તારાબાઈએ ઇ. સ. ૧૮૪૩માં અંગ્રેજ સરકાર સાથે વિગ્રહ કર્યો હતો. હાલમાં તે રાજ સલાહ શાન્તિથી ચાલે છે.

(૩) હોલકર-મૂળ રાજસ્થાપક મલ્હારજી હોલકર બાજીરાવનો ઘોડો સાચવનાર હતો. તેણે પોતાની બહાદુરી બતાવી બાજીરાવની પરવાનગીથી ઇંદોરમાં રાજ સ્થાપ્યું. યશવંત-

રાવ હોલકરે ૧૮૦૩-૪ મરેઠી બીજા વિગ્રહમાં અને મહારાવ હોલકરે ૧૮૧૭માં મરેઠી ત્રીજા વિગ્રહમાં અંગ્રેજ સરકાર સામે લડવામાં ભાગ લીધો હતો. હાલમાં તે રાજ સત્તા હાનિથી ચાલે છે.

(૪) ભોંસલા-મૂળ રાજસ્થાપક રાધોજી બાલાજી બીજાનો સરદાર હતો. તેણે ૧૭૫૩માં નાગપુરમાં રાજ સ્થાપ્યું. તેમણે મરેઠી બીજા અને મરેઠી ત્રીજા વિગ્રહમાં અંગ્રેજ સામે લડવામાં ભાગ લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં રાધોજી ત્રીજે અપુત્ર મરણ પામવાથી તે રાજ ખાલસા કર્યું.

(૬) ગાયકવાડ-આ રાજના મૂળ પુરુષ પિતાજી શાહ રાજના વખતમાં નાયબ સેનાધિપતિ હતા. તેમના વંશજોએ ગુજરાતમાં કોટલોક મુલક કબજે કરી પેશ્વાની સમ્મતિથી વડોદરામાં રાજગાદી સ્થાપી. ખંડેરાવ મહારાજ ધણી લોકપ્રિય થયા ત્યાર પછીના મહારાવ મહારાજ પર રેસીડન્ટને ઝેર દીધાનું તહેામત આવવાથી ઇ. સ. ૧૮૭૫માં મદ્રાસમાં કેદ કરી તે રાજગાદી હાલના નામદાર શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવ મહારાજને આપવામાં આવી છે. જેઓ હાલના જમાનાને યોગ્ય પ્રજાને કેળવણી આપી તેમજ રાજકાર્યમાં માહિતગાર કરી જોઈતા સુધારા દાખલ કરી સર્વ રાજ્યો કરતાં પ્રજાના વધારે પ્રીતિ-પાત્ર બનતા બચે છે.

૫૦ મોગલવંશની જાણવા લાયક સામાન્ય હકીકત કહો.

૬૦ આ વંશ દિલ્હીની ગાદીએ લગભગ સવાત્રણસેં વર્ષ રહ્યો. પહેલા ૭ બાદશાહના વખતમાં આ રાજ્યની આબાદની સારી હતી,

પણુ ઔરંગજેખના ધર્મોપપણાને લીધે હિંદુ પ્રજા તેની દુશ્મન બની ઐટલુંજ નહિ, પણુ મરેઠા અને રજપુત અને મરેઠાઓએ મળી ઔરંગજેખના મરણ પછી મોગલાધને તોડી પાડી. મોગલ વંશના આદલાહોમાં અકબર સર્વોત્તમ આદલાહ હતો. તેણે ધર્મ આબત જીલમ ન કરતાં હિંદુ અને મુસલમાન પ્રજા ઉપર સમાન ભાવથી વર્ત્યો, તેથી રજપુત અને હિંદુ પ્રજા તેને મદદગાર બની મોગલાધની ચઢતી કરવામાં મદદ કરવા લાગી. મુસલમાનો તેને નાસ્તિક કહી નિંદતા, પણુ હિંદુ પ્રજા તેને દેવમાફક પૂજતી.

પ્ર૦ મોગલવંશની પડતીનાં કારણુ કહો.

(૧) ઔરંગજેખના ધર્મોપપણાથી હિંદુ પ્રજા દુશ્મન બની. ઔરંગજેખ પછી કોઇ પણુ આદલાહ બળવાન થયો નહિ, તેથી તમામ સત્તા સરદારોના હાથમાં રહેતી, અને આદલાહો પુતળા જેવાજ હતા.

(૨) મરેઠા, રોહીલા, શીખ અને રજપુતોએ ખંડ કર્યો, તથા પ્રાંતોના સુબા સ્વતંત્ર થયા.

(૩) ઔરંગજેખે વિજયપુર, ગોવળકાંડા અને અહમદનગરના રાજ્યોની સત્તા તોડી પાડી, તેથી શિવાજીને રાજ્ય સ્થાપવાનું કાવતું આવ્યું, કે આગળ જતાં જેના વંશજોએ મોગલાધનો નાશ કર્યો.

(૪) આદલાહોએ ભૂગોળવિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવ્યું નહિ.

(૫) જજીઆવેરો, જત્રાવેરો ચાલુ રાખવાથી હિંદુઓ ગુસ્સે થયા.

(૬) કુટુંબ અને ભાઈઓનો રાજ્ય લોભથી નાશ કર્યો.

(૭) હિંદુ અને મુસલમાનો વચ્ચે ભેદ રાખી હિંદુઓને નોકરી આપી નહિ.

(૮) લશ્કરને પગાર આપી શક્યા નહિ તથા છેવટના ભાગમાં મહેસુલ વસુલ કરી શક્યા નહિ.

(૬) લશ્કરની વ્યવસ્થા ખામી ભરેલી થઇ તથા સિપાઇઓ લાંચીયા, દારૂડીયા, વિપરી અને આળસુ થયા. સરદારો નિમકહરામ અને વિશ્વાસઘાતી થયા.

(૧૦) લડાઇના ઘોડા ઉપર મોજશોખનો ધણો સામાન નાખતા તેથી ઘોડાઓને નાસવામાં ઘણી અડચણ પડતી.

પ્ર૦ અકબર અને ઔરંગઝેબનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ (૧) રાજકીય શક્તિ, દૃઢતા અને ચંચળાઇમાં બંને સરખા હતા

(૨) અકબર પોતાની અક્ષત્વનો ઉપયોગ કરી સીધે રસ્તે કામ કાઢી લેતો તેથી અકબર પ્રજાપ્રિય બન્યો, પણ ઔરંગઝેબ પોતાની અક્ષત્વ આડે રસ્તે વાપરી કામ કાઢી લેતો તેથી પ્રજાનો તેના તરફ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો.

(૩) અકબર ઉદાર હૃદયથી શરણે આવેલા શત્રુપર દયા બતાવી ક્ષમા આપતો અને તેનું સન્માન કરતો, ત્યારે ઔરંગઝેબ શરણે આવેલા દુસ્મન તરફ નિર્દયતા બતાવી અપમાન કરતો.

(૪) અકબર ઉદાર, ક્ષમાવાન, ને પ્રામાણીક હતો પણ ઔરંગઝેબ કપટી અને પક્ષપાતી હતો.

(૫) અકબરે હિંદુઓપરના જીલ્લમો બંધ કરી નોકરીમાં દાખલ કર્યા તથા વેરાઓ માફ કરી મન મેળવી લઇ મિત્ર બનાવ્યા, ત્યારે ઔરંગઝેબે ધર્મોપણથી હિંદુ પ્રજાપર જીલ્લમ ગુજારી નોકરીમાંથી બાતલ કરીને વેરા ચાલુ કરી દુસ્મન બનાવ્યા.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબ અને શિવાજીનો મુકાબલો કરો.

ઉ૦ (૧) યુદ્ધકળા, રાજનીતિ, દૃઢતા, ચંચળાઇ અને પ્રપંચ કરવામાં બંને સરખા હતા.

- (૨) ઔરંગઝેબ કરતાં શિવાજીએ પોતાના લશ્કરમાં ધાર્મિક જુસ્સો વધારે ઉત્પન્ન કર્યો તેથી શિવાજીના મરણ પછી તેનું રાજ્ય યજ્ઞવાન થયું, પણ ઔરંગઝેબના મરણ પછી મોગલાઈ રાજ્યની પડતી થઈ.
- (૩) ઔરંગઝેબ જીતાયલી પ્રજા પર જીવમ કરી અપ્રીય બનતો ત્યારે શિવાજીએ શરણે આવેલી પ્રજા પર પ્રેમ બતાવી સારી રાજ્ય વ્યવસ્થા કરી પ્રજાને સંતોષ આપ્યો.
- (૪) ઔરંગઝેબને મુસલમાન ધર્મનું અભિમાન હતું, તેજ પ્રમાણે શિવાજીને હિંદુધર્મનું અભિમાન હતું.
- (૫) શિવાજી પોતાના લશ્કર અને સરદારો ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેમને સ્વતંત્ર અધિકારી સોંપતો, અને સારું કામ કરનારની કદર કરી ઉંચી પાયરીએ ચઢાવી માનમરતમો વધારતો, ત્યારે ઔરંગઝેબ પોતાના સરદારો અને લશ્કર તરફ અવિશ્વાસથી નોંધ તેમના કામની દેખરેખ રાખવા છુપા જાસુસો રાખતો, તથા કોઈ સરદારની વધતી જતી સત્તા સાંખી શકતો નહિ. તેથી સરદારો તેના હુકમનો ન ચાલે જ અમલ કરતા.
- (૬) શિવાજીનું લશ્કર ઓછું કસાયલું પણ ઉમંગી, ચાલાક, સ્વદેશાભિમાની, નિમકહલાલ, અને પોતાના માલીકની આજ્ઞા માન્ય કરી કામ કરવા તત્પર રહેતું. ત્યારે ઔરંગઝેબનું લશ્કર કસાયલું પણ આળસુ, મોજશોખી, વિધથી, અને નિમકહરામ બની પોતાના સરદારની આજ્ઞાનો અમલ કરવામાં બેદરકાર હતું.

(૭) ઔરંગજેબ કરતાં શિવાજીની રાજ્ય નીતિને મનુષ્ય પરીક્ષા ઉત્તમ પ્રકારની હોવાથી નાના જગીરદાર પરથી વધી મોટો રાજ્ય સ્થાપક થયો.

(૮) ઔરંગજેબે રાજ્ય મેળવવા માટે કુટુંબધાત જેવું મહાન પાપ કર્યું હતું, તેવું પાપ શિવાજીને કરવું પડ્યું નહિ.

પ્ર૦ મરેઠી રાજ્યની ચઢતીનાં કારણ કહો.

ઉ૦ (૧) એમનું લશ્કર ને ઘોડા કેળવાએલા હતા. (૨) ઘોડા ઉપર ઝાઝો સર સામાન નાખતા નહિ. (૩) લશ્કરની ગોઠવણ કરવામાં ચાલાક હતા. (૪) પહાડી મુલક ને ઘાટોના ભોમીઆ હોવાથી સંતાઇ જવામાં ફાવતા હતા. (૫) પ્રસંગ આવે નાશી જતા હતા. (૬) દગો કરવામાં પાછા હડતા નહિ. (૭) રાજ્ય અને લશ્કર ધર્માભિમાની તથા સ્વદેશાભિમાની હતાં. (૮) એશ-આરામી, વ્યભિચારી કે દારૂડીઆ નહોતા. (૯) તાબાની રૈયત પર જીલમ કરતા નહિ. (૧૦) મુલકનો અંદોળસ્ત કરવામાં તથા ન્યાય આપવામાં હેંશીઆર હતા.

પ્ર૦ પ્રેશ્વાદ તથા મરેઠી રાજ્યની પડતીનાં કારણ કહો.

ઉ૦ (૧) શિવાજી પંચીના રાજ દારૂડીઆ તથા વ્યભિચારી નીકળ્યા. (૨) પોતાના રાજ્યનો અધો કારભાર પેશ્વાને સોંપ્યો. (૩) સરદારો કુસંપ કરી માંહોમાંહે લડ્યા. (૪) મરેઠી રાજ્યો અલણુ હતા. (૫) છેલ્લા રાજ્યોમાં દેશાભિમાન નહિ હોવાથી રાજ્ય લોભને લઈ અંગ્રેજોને શરણુ ગયા.

પ્રખ્યાત માણસોની ટુંકી હકિકત.

ચાંદખીખી—વિજયપુરના આદિલશાહની વિધવા હતી. તેણે પુરહાનના મરણ પછી ગાદીની તકરાર ઉઠતાં બહાદુર નામના પોતાના ભત્રિજાનો પક્ષ લઈ રાજકારભાર ચલાવ્યો. એક પક્ષવાળાએ અકબરની મદદ માગવાથી અકબરે પોતાના પુત્ર મુરાદને મોકલ્યો. આ બાઈએ મુરાદના હલલાએ બહાદુરીથી પાછા હડાવ્યા, પણ દાર ગોળો ખુટી જતા ૧૫૯૪ નાં વરાડ પ્રાંત આપવાની શરતે સલાહ કરી પછીથી સરહદ માટે તકરાર ઉઠતાં અકબર જાને લડવા ગયો, પણ લશ્કરે દગો કરી ચાંદખીખીને ઇ. સ. ૧૫૯૯ માં મારી નાખી. આ બાઈ જીવાનીમાં વિધવા થવા છતાં પોતે નીતિમાન રહી હતી. તે લડવામાં ઘણી બહાદુર અને રાજ્ય કારભાર ચલાવવામાં ઘણી કુશળ હતી.

નુરજહાં—કોઈ ઇરાની ઉમરાવની કન્યા હતી તેઘણી રૂપાળી હતી, તેનો બાપ દુઃખનો માર્યો ઇરાનમાંથી આવી અકબરના દર-બારમાં રહ્યો હતો. તેનું રૂપ જોઈ જહાંગીર મોહ પામી તેની સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છા રાખતો હતો, પણ અકબરે તેને પોતાના ઉમરાવ શેર અફઘાન સાથે પરણાવી બંગાળે મોકલાવી દીધી. અકબરના મરણ પછી જહાંગીરે શેર અફઘાનને મારી તેની સાથે લગ્ન કર્યું. આ બાઈ રાજકારભાર ચલાવવામાં હોંશિયાર અને બુદ્ધિશાળી હતી. તેણે બાદશાહને વશ કરી કેટલાક દુર્યુષ્ટો છોડાવ્યા હતા. જહાંગીરના મરણ પછી પોતાના જમાઈ શહરીયારને ગાદી મળે તેવી તેને ઇચ્છા હતી, તેથી શાહજહાં અને મહોબતખાને બંડ કર્યું હતું. જહાંગીરના મરણ પછી શાહજહાંએ તેને વર્ષાસન બાંધી આપી નજરકેદ કરી હતી.

મુમતાજમહાલ:—નુરજહાંના બાઈ અસોફખાંની દીકરી અને શાહજહાંની માનીતી બેગમ હતી. જ્યારે તે માંદી પડી અને બચવાની આશા ન રહી ત્યારે શાહજહાંને તેણે પોતાના મરણ પછી બીજી બેગમ નહિ કરવાનું તથા તેની કબર ઉપર સુંદર મકાન બાંધવાની માગણી કરી, જે શાહજહાં બાદશાહે સ્વીકારી અને તેની કબર ઉપર તાજમહેલ નામનો પ્રખ્યાત રાજા બાંધી તેનું નામ અમર કર્યું.

સંગરાણો:—એ ચિતોડનો રાણો હતો, તે લડાઈમાં એક આંખે કાણો, એક પગે લંગડો, અને એક હાથે કુઠો થયો હતો. તેના શરીર ઉપર તરવાર તથા બાલાના મળી ૮૦ ઝખમો ગણી શકાતા હતા. તેણે બાબર સામે દિલ્હીનું રાજ્ય મેળવવા ફતેહપુર સિક્રીના મેદાનમાં યુદ્ધ કર્યું હતું, પણ તેમાં તે હાર્યો હતો. તે લડવામાં ઘણો બહાદુર હતો.

પ્રતાપરાણો:—એ ઉદેસિંહનો કુંવર ઉદેપુરનો રાણો હતો. મોગલોને કન્યા આપવાનું હલકું કામ ન કરતાં રાજ્યપાટ ખોલ્યું, વનેવન રખડ્યો અને અસહ્ય સંકટ સહન કર્યાં પણ મોગલોને કન્યા આપી નહિ અને પોતાનો ટેક સાચવ્યો, અને પાછળથી લડાઈમાં લડી પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું. અકબરે પણ તેની બહાદુરીની પ્રશંસા કરી પછી તેને વધારે હેરાન કર્યો નહિ. હજી પણ ઉદેપુરના રાણાઓ મોગલોને કન્યા નહિ આપવાથી કુળવાન ગણાય છે.

નાદિરશાહ:—ઇરાનનો બાદશાહ હતો તેણે મોગલ બાદશાહ મહમદશાહના વખતમાં ઇ. સ. ૧૭૩૮માં સ્વારી કરી મોગલોને કર્નાલની લડાઈમાં હરાવ્યા, અને દિલ્હીને ખાબ્યું, હુટ્યું અને રૈયતની કતલ ચલાવી ૩૦ હજાર માણસના જીવ લીધા. વળી કોહીનુર, મયુરાસન અને જવાહીર મળી ૩૨ કરોડની મિલકત લઈ આવ્યો ગયો.

અહમદનગરની:—અફઘાનીસ્તાનનો બાદશાહ હતો. તેણે ૧૭૪૭, ૫૨, ૫૬, ૫૯, અને ૬૧ માં મળી હિંદ ઉપર પાંચ સ્વા-રીઓ કરી. પહેલી સ્વારીમાં પોતે હાર્યો, પણ બાકીની સ્વારીઓમાં વિજય મેળવ્યો, અને છેલ્લી સ્વારીમાં હિંદની સર્વોપરી સત્તા મેળવવાને તૈયાર થએલી મરેઠાઓને હરાવી તેમની આશા નિષ્ફળ કરી. પ્રતિ મોગલ બાદશાહોની રાજ નીતિમાં કંઈ કંઈ ભૂલ થઈ ?

ઉ૦ (૧) હુમાયુએ ઉદાર મનથી પોતાના લાઘ્યોને રાજ્ય વહેંચી આપી સ્વતંત્ર સત્તા સોંપી, આથી તેને લશ્કરની ભરતી કરવાનું સ્થળ બંધ થયું, તથા તેના રાજ્ય લોભી લાઘ્યોએ આક્રમણ વખતે મદદ કરવાને બદલે નિમકહરામ થઈ તેનાં ઘેરા છોડવાને કેદ કરી દુઃખ દીધું. લશ્કરની અજીતને લીધે શિરશાહથી હારી ધરાનમાં નાશી જવું પડ્યું.

(૨) શાહજહાંએ સુબા નીમી તેમને સ્વતંત્ર સત્તા સોંપી, અને તેમનાં કામ ઉપર દેખરેખ રાખવાને બદલે બેદરકાર બન્યા તથી તેઓ પોતાના બાપ સામે બંડ ઉઠાવવા લાગ્યા, અને છેવટે ઔરંગઝેબે તે પોતાના બાપ શાહજહાંને કેદ કરી રાજ્ય સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી.

(૩) સલીમે (જહાંગીરે) અબુલફઝલનું ખુન કરાવી અકબરને માર્કું લગાડ્યું તો સલીમ ગાદીએ આવ્યો કે તેના સમયમાં શાહજહાં ખુશરૂ અને ખુરમે બંડ કરી જહાંગીરને પગવ્યો, અને શાહજહાંના શાહજહાંએ તો બંડ કરી ન અટકતાં શાહજહાંની રાજ્ય સત્તા લઈ લીધી અને કેદખાનામાં નાખ્યો. ઔરંગઝેબ જેવા કાબેલ બાદશાહને પણ આ બાબતનો બહુ ડર રહેતો તેથી શાહજહાંઓના વર્તન

ઉપર ધણી સખત દેખરેખ રાખતો. જ્યેઓ પોતાના મા-
બાપની સામે થઈ માઆપનું સફેજ અપમાન કરે છે,
તેમને આગળ જતાં પોતાના પુત્રો તરફથી ધણુંજ અપ-
માન સહન કરવાનો પ્રસંગ આવે છે, તે આ ઉપરથી
સમજાશે. માટે સર્વેએ માઆપની આજ્ઞા શિર સાવંધ
માન્ય કરી તેઓ પ્રસન્ન રહે તેવું વર્તન રાખવું.

(૪) ઔરંગઝેબે વિજાપુર અને ગોવળકોટનાં મુસલમાની
રાજ્યોનું બળ તોડતા અગાઉ તેમની સાથે મિત્રાચારી કરી
મરેઠાઓનું બળ તોડ્યું હોત તો મરેઠા તરફની આટલી
બધી વિપત્તિઓ વેડવી પડત નહિ. મરેઠાનું બળ તોડ્યા
પછી વિજાપુરને ગોવળકોટ સહેલાઈથી જીતી શકાત.

(૫) મહમદશાહે નિઝામ ઉત્તમુલ્ક અને સાદતખાં ઉપર વિ-
શ્વાસ ન રાખતાં પોતાની સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી ચાલી નાદીર
સાથે યુદ્ધ અગર સલાહ કરી હોત તો રાંક પ્રજાને તે
વિપત્તિ વેડવી પડત નહિ.

લડાઈઓ.

સ્થળ.	સાલ.	પરિણામ.
પાણીપત (૩)	૧૫૨૬	બાબરે ઈબ્રાહીમ લોદીને હરાબ્યો.
ફતેપુર સિક્રિ	૧૫૨૭	બાબરે સંગરાણાને હરાબ્યો.
મંદેસર	૧૫૩૫	હુમાયુએ બહાદુરશાહને હરાબ્યો.

બકશર (૧)	૧૫૩૯	શિરશાહે હુમાયુને હરાવ્યો.
કનોજ	૧૫૪૦	” ” ”
પાણીપત (૪)	૧૫૫૬	બહેરામે હેમુને હરાવ્યો.
તાલીકોટ	૧૫૬૫	ગોવળકાંડાના રાગ્નએ જય- નગરના હિંદુરાજ્યની આ- ખર આણી,
કાશી	૧૬૫૭	દારાએ સુગ્નને હરાવ્યો.
આગ્રા (૧)	૧૬૫૭	ઔરંગઝેમે દારાને હરાવ્યો.
ઉજ્જન	૧૬૫૭	મુરાદ તથા ઔરંગઝેમે જસવંતસિંહને હરાવ્યો.
આગ્રા (૨)	૧૭૦૭	મોઆજમે આજમને હરાવ્યો.
હૈદરાબાદ	૧૭૦૮	મોઆજમે કામળક્ષને હ- રાવ્યો.
આગ્રા (૩)	૧૭૧૩	ફરોકશિરે જહાંદારશાહને હરાવ્યો.
શાહપુર	૧૭૨૦	નિઝામે સૈયદ અમદશ્શાને હરાવ્યો.
કર્નાલ	૧૭૩૮	નાદિરશાહે મોગલોને હરાવ્યા.
સરહિંદ	૧૭૪૭	મોગલોએ અહમદદુરાનીને હરાવ્યો.
પાણીપત (૫)	૧૭૬૧	અહમદદુરાનીએ મરાઠાને હરાવ્યા,

સૂચના.

અમારે ત્યાંથી આ રાજ્યની શાળાઓમાં ચાલતા ગુજરાત ઇંગ્લેન્ડ વિગેરે તમામ પુસ્તકો તથા સ્ટેશનરી સામાન મળે જ્યાંથી લેનારને સારું કમીશન આપવામાં આવશે. બહારગામ ઓર્ડર પર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

અમારા તરફથી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો.

કિંમત, રૂ. આ.

૧.	ગુ. બીજા ધોરણની નોટ. (આ રાજ્યના નવા ધોરણ પ્રમાણે તમામ વિષયો સાથે).	૦-૩
૨.	ગુ. ત્રીજા ધોરણની નોટ.	૦-૫
૩.	ગુ. ચોથા ધોરણની નોટ.	૦-૭
૪.	ગુ. પાંચમા ધોરણની નોટ.	૦-૮
૫.	ગુ. છઠ્ઠા	૦-૧૨
૬.	હિન્દી પ્રાર્થના તથા શિક્ષાવળી ભાગ ૧ લાના અર્થ તરજુમાસહ.	૦-૩-૬
૭.	પ્રશ્નોત્તરરૂપે સૃષ્ટિજ્ઞાન ધો. ૧ લું. આવૃત્તિ ૧ લી	૦-૧-૬
૮.	" " " ૨ જું. " ૩ જી	૦-૧-૦
૯.	" " " ૩ જું. " "	૦-૨-૦
૧૦.	" " " ૪ જું. " "	૦-૨-૦
૧૧.	" " " ૫ મું. " "	૦-૨-૬
૧૨.	" " " ૬ હું. " ૨ જી	૦-૨-૬
૧૩.	" " " ૭ મું. " ૧ લી	૦-૪-૬
૧૪.	ભરતખંડનો પ્રશ્નોત્તરરૂપે સરળ ઇતિહાસ ધો. ૫ માટે	૦-૨-૦
૧૫.	" " " ૬ માટે	૦-૩-૦
૧૬.	પ્રશ્નોત્તરરૂપે નાગરિકના ધર્મ તથા આરોગ્યવિદ્યા.	૦-૩-૦

પત્રવ્યવહાર નીચેના સિરનામે કરવો:—

મણિલાલ મૂળજીભાઈ ઉપાધ્યાય.

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર.

મુ. પેટલાઈ-વાયા આણંદ.

